

ČEZMEJNI IN TRANSKULTURNI IMAGINARIJI: ALPSKO-JADRANSKI PROSTOR V KONTEKSTU NJEGOVEGA ZAMIŠLJANJA IN O(D)SMIŠLJANJA

Marija JURIĆ PAHOR

Inštitut za narodnostna vprašanja, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenija
e-mail: INV@inv.si ; juric.pahor@alice.it

IZVLEČEK

Izhajajoč iz Lefebvrevijevih teoretskih dognanj o treh neločljivo med seboj povezanih modusih produkcije družbenega prostora – percipirani, koncipirani in (do)živeti prostor –, Foucaultovega pojma »drugih prostorov«, ki vključuje »drugo prostorov« (npr. v obliki pulzij, fantomov), Castoriadosovo koncepcijo »družbenih imaginarijev« ter relevantnih razprav o čezmejnosti, transnacionalnosti in transkulturalnosti, se avtorica sooča z dekonstruiranjem prevladujočih raziskav in stališč o nastanku in razvoju prostora Alpe-Jadran. V nadaljevanju predstavi imaginarij prostora Alpe-Jadran, ki se je izoblikoval pod vplivom intelektualnega vrenja, ki ga je sprožilo študentsko gibanje. Imperativ »Auschwitza nikdar več!« je nastal prav tem času. Zato so bile še posebej pomembne vizije politik in družb onkraj totalitarnih vzvodov in travm. Avtorica ponazori, da so te vizije pogojevale tudi ustanovitev prostora Alpe-Jadran. S pomočjo analize nekaterih dolgotrajnih čezmejnih kulturnih iniciativ in pobud izpostavi težnjo po transkulturalnosti, to je po takšni artikulaciji kulture, ki omogoča sposobnost dialoga in medsebojne izmenjave. Čeprav je prostor Alpe-Jadran danes skorajda razformiran, ostaja njegov »duh« v tem prostoru še naprej močno prisoten, verjetno močnejše kot kdaj koli poprej.

Ključne besede: čezmejni imaginariji, transkulturni imaginariji, prostor Alpe-Jadran

GLI IMMAGINARI TRANSFRONTALIERI E TRANSCULTURALI: LA REGIONE ALPE ADRIA NEL CONTESTO DELLA SUA IDEAZIONE E (GRADUALMENTE INDEBOLITA) GIUSTIFICAZIONE

SINTESI

Derivando dalle conclusioni teoriche di Lefebvre sui tre modi di produzione dello spazio, inscindibilmente collegati tra di loro – lo spazio percepito, lo spazio concepito e lo spazio vissuto –, dal concetto di "eterotopia" di Foucault, che coinvolge "l'altro degli spazi" (per es. in forma di pulsioni, fantasmi), dalla concezione degli "immaginari sociali" di Castoriadis, e dalle discussioni rilevanti sui concetti dello spazio transfrontaliero, di transnazionalità e transculturalità, l'autrice fa fronte alla decostruzione delle ricerche e opinioni predominanti sulla formazione e sviluppo dello spazio Alpe Adria. Quindi presenta l'immaginario della regione Alpe Adria, formata sotto l'influsso del fermento intellettuale provocato dal movimento studentesco. L'imperativo "Mai più Auschwitz!" è emerso proprio in questo periodo. Per questa ragione le visioni delle politiche e società al di là delle leve totalitarie e traumi sono state particolarmente importanti. L'autrice illustra come queste visioni condizionassero anche l'istituzione dello spazio Alpe Adria. Mediante l'analisi di alcuni progetti e iniziative culturali transfrontalieri di lunga durata, l'autrice accentua l'aspirazione alla transculturalità, ossia a un'articolazione della cultura che permetterebbe la capacità al dialogo e all'interscambio. Sebbene oggi lo spazio Alpe Adria sia quasi scomposto, la presenza del suo "spirito" qui rimane ancora forte, probabilmente più forte che mai.

Parole chiave: immaginari transfrontalieri, immaginari transculturali, spazio Alpe Adria

Še preden se bomo soočali s tematiko zamišljanja in osmišljanja prostora Alpe-Jadran ter z vprašanji, ki se nanašajo na njegovo transnacionalno in transkulturno specifičnost, je potrebno, da se nekoliko zaustavimo pri pojmu »imaginarij« – lat. *imaginarius*, le v mislih, domišljiji obstoječ, iz-, za-mišljen, glagol pa je *imaginare*, predstavljati si, domišljati si, sanjati o čem –, ki se ga v pozni moderni družbi vse bolj uporablja v navezavi na prostor. Pojem, ki sovпада z naraščajočim pomenom vizualnih predstav (Bachmann-Medick, 2006, 239–380), se lahko izrazi samo prek imaginacije, s stvaritvijo podob in predstav (lat. *imago*, fr. *image*), ki zagotavlja vstop subjekta v svet znakov in je ključen element ustvarjalnega procesa.

Z ozirom na naš predmet lahko rečemo, da imaginacija zajema tisti del predstav, ki niso nujno resnične in dejanske (ni jih moč zreducirati zgolj na »fikcijo« ali »utvaro«),¹ pa vendar delujejo v sovisnosti od družbenih uveljavljenih predstav dejanskosti in imajo temu ustrezno usmerjevalno vlogo. Ta vloga, v katero se projicirajo tudi nezavedni in transpersonalni vzgibi, lahko postane kolektivna last neke družbe, idejne usmeritve ali civilizacije, pa čeprav ni nič za vselej določeno ali nespremenljivo. Družbena stvarnost je rezultat procesov nastajanja in je odprta za nove vzorce. To sugerira tudi tako imenovani »prostorski obrat«, ki ga je s svojo prelomno in temeljno študijo *Production de l'espace* (1991 [1974]) spodbudil francoski sociolog in filozof Henri Lefebvre.²

Lefebvre v tej študiji poudarja, da prostor ni naravna danost, ampak družbeni proizvod (Lefebvre, 1991 [1974], 26). Na podlagi zgodovinskega pregleda o različnih razvojnih stopnjah prostora – od grške antike preko renesanze do kapitalizma 20. stoletja – prihaja do sklepa, da »vsaka družba proizvaja prostor, svoj lastni prostor« (Lefebvre, 1991 [1974], 31). Lefebvrejeva razmišljanja o prostoru se nadaljujejo s konceptualno triado, ki se v različnih priredbah in interpretacijah pojavlja v številnih delih, ki se posvečajo teoretizaciji družbene prostorskega. Družbeni prostor po Lefebvreju tvorijo *prostorske prakse, reprezentacije prostora in prostor reprezentacij* (Lefebvre, 1991 [1974], 33, 38–39).

Prvi prostor (*spatial practice/l'espace perçu*) je percipirani ali zaznavani prostor, ki ga akterji producirajo in

reproducirajo v svojem vsakdanjem življenju. Ta prostor je neposredno dostopen čutilom, s katerimi ga »povnanjimo«. Mehanizem, ki je tu na delu, je sledeč: čutno zaznavanje, ki poteka večinoma neodvisno od zavestne refleksije, se poveže z zaznavanjem, katerega izvor je v *zunanjem svetu*. V Verbinčevem Slovarju tujk temu ustrezno beremo: »Percepcija -e ž [lat. *perceptio* iz *percipere* (s)prejeti, zaznati] zazna(va)nje, dojetje« (Verbinc, 1982, 537). Prostor predstavlja v tem smislu materialno silo, ki je tesno povezana z zaznavno sposobnostjo, vendar ta po Lefebvreju ne izhaja iz »naravnega stanja« ali sama iz sebe, temveč vedno skozi interakcijo z drugimi in drugim (v sebi, zunaj sebe).

Drugi prostor (*representation of space/l'espace conçu*) je koncipirani ali zamišljeni prostor, prostor znanstvenikov, prostorskih načrtovalcev, urbanistov. Ta prostor »tendirā [...] k sistemu verbalnih, torej umsko oblikovanih znakov« (Lefebvre, 1991 [1974], 39), torej k ustvarjalnosti, ki je v funkciji zamišljanja (mislečega predstavljanja) in osmišljanja prostora. Tovrstno »misleče predstavljanje« sugerira tudi v etimologiji besede »videti« vsebovan za-stavek – »vedeti«. Sorodstvo obeh besed povzema rek znamenitega renesančnega slikarja Leonarda de Vincija: *saper vedere*, »znati videti«, ki hkrati napeljuje na predpostavko, da je podoba pred besedo, četudi je predstavljena na način »teksta«, kot diskurz.

Tretji prostor (*representational space/l'espace vécu*) je (do)živeti prostor. Posredovan je preko podob in simbolov, tako globoko zapisanih v nezavedno, da so njegova struktura, engrami ali »vtiski«. V človeški psihi so kot pred-oblikovani modeli, ki igrajo nekakšno vlogo motorja in unifikatorja. Prostor reprezentacij je v tem smislu veliko prej (do)živet kot percipiran ali koncipiran. Tendira »k bolj ali manj koherentnemu sistemu ne-verbalnih simbolov in znakov« (Lefebvre, 1991 [1974], 39). Ker se Lefebvre v tem sklopu nanaša na interpelativno moč določenih umetnikov, ne gre prezreti »odprtosti« simbolov in poetičnih podob, ki so pomemben del sleherne resnične umetnine, ki lahko rezonira tudi v kasnejših družbenih obdobjih – kar sta na primeru Peršernovega *Krsta pri Savici* in *Sonetnega venca* (podobe

1 Predstava, da imaginacija (imaginarno) nima nič skupnega z resničnim, da je torej nekaj neresničnega ali fiktivnega, je slej ko prej močno prisotna v raznih slovarjih. Slovar slovenskega knjižnega jezika (Bajec et al., ur., 1985, 23, II. knjiga) jo takole ponazarja: »imagināren -rna -o prid. (â) ki v resničnosti ne obstaja; izmišljen, namišljen: vse se dogaja v imaginarnem prostoru; živi v imaginarnem svetu / opisuje neko imaginarno osebo / ekspr. njegovi strahovi so čisto imaginarni // ekspr. nedoločen, nejasen: o tem ima imaginarno predstavo [...]«

2 Naj poudarimo, da je Lefebvrova medtem že klasična študija *Production de l'espace* (1991 [1974]) predstavljala odgovor na »periferizacijo družbene prostorskega« (Soja, 1996, 2), ki je vladala še v sedemdesetih letih. Do občutenega »prostorskega obrata« je polagoma prihajalo šele od sredine 80-ih, še zlasti pa od 90-ih let dalje. (Šele v tem času je bil Lefebvre proglašen za bistvenega predhodnika sodobne teoretizacije družbene prostorskega oziroma tako imenovanega *spatial turn*.) K prostorskemu obratu so, kot bomo še ponazorili, bistveno prispevali globalizacijski procesi ter družbene spremembe ob koncu 80-ih let. Odločilna gonilna sila zanj pa je bil padec tako imenovanega »vzhodnega« in »zahodnega« bloka. Z ukinitvijo prostorsko-politične polarnosti sta se spremenili celotna prostorska konstelacija in kartografija Evrope in sveta, odprl pa se je tudi nov izkustveni prostor, treba se je bilo na novo orientirati; več o tem gl. prispevek Karla Schlöglja, enega vodilnih iniciatorjev prostorskega obrata v nemškem prostoru, *Die Mitte liegt ostwärts: Europa im Übergang* (Sredina leži proti vzhodu: Evropa na prehodu) iz leta 1986. Prispevek je priobčil tudi v njegovi znani, istoimenski knjigi, ki je izšla poldrug desetletje kasneje (Schlögel, 2002).

Julije Primic) lucidno ponazorila Marko Juvan (1990) in Rastko Močnik (2006).

Lefebvrova konceptualna triada prostora predpostavlja, da prostor ni en sam, ampak da se trije prostori – percipirani/zaznavani, koncipirani/zamišljeni, (do)živeti – med seboj prepletajo; ni jih mogoče misliti linearno, ampak sinhrono. Ti prostori so vedno odprti, prehodni, podvrženi preobrazbi, upirajo pa se tudi binarni redukciji razlik med njimi na eno samo alternativo med Istim in Drugim (Lefebvre, 1991 [1974], 39). Lefebvrejeva kritika dialektike in s tem napad na binarne delitve in totalizacijo je tako sociološko spoznanje »narave« družbenih prostorov kot tudi politični projekt, ki si prizadeva za alternativne prostorske modele. Implicira pa tudi premik v smer *imaginacije* in *imaginarnega*. Že novembra 1956 je Lefebvre na ljubljanski univerzi predaval: »Zdi se mi, da je podoba neko posredovanje, neka živa posrednica med mislečim in čutečim človekom, in celotnim svetom in življenjem, ki ga obdaja, družbenim življenjem, in tudi njegovim lastnim življenjem. Vez med človekom in njegovim življenjem se razvija, s tem da postaja zavestnejša. Podoba torej ni samo *izraz*: podoba je tudi sredstvo *raziskovanja*, [...]« (Lefebvre, 1957, 138).

Arjun Appadurai (1998, 22) pripisuje imaginaciji celo neizpodbitni osvobajajoči potencial. Moč imaginacije predstavlja zanj gonilo za oblikovanje družbenih vzorcev možnega življenja številnih ljudi v raznolikih družbah. Celotno ranljivi posamezniki in skupine po vsem svetu – na primer begunci, otroci, ki trdo garajo (v tekstilni industriji, na poljih), pripadniki manjšin – svojega življenja ne smatrajo nujno kot rezultat danosti, temveč kot »ironični kompromis med tem, kar si lahko predstavljajo, in tem, kar družba dopušča« (Appadurai, 1998, 22). Pomembno vlogo igra v tem sklopu cirkulacija predstav in podob, ki so – kot se je posrečeno izrazil Felix Guattari – v globaliziranem svetu »migratorične«, in ne več »teritorializirane« (Guattari v Thill, 2005, 77). To pa hkrati pomeni, da jih ni več mogoče misliti s konceptualnimi orodji, ki sta jih proizvedla modernost in nacionalizem.

Globalizacijski procesi ustvarjajo transnacionalne vezi in prostore, povečujejo vrednost regionalnih in lokalnih kultur in postavljajo v ospredje transkulturne identitete in pripadnosti (Beck, 1998, 30), ki implicirajo dialoškost v bahtinovskem smislu, kot mnogoterosti glasov in perspektiv, neizvedljivih na eno samo linearno in homogeno – v našem primeru nacio-etno-kulturno – pozicijo. Édouard Glissant (1990), znani antilski pisatelj, pesnik in mislec, govori prav v tem smislu o *Poetiki Odnosa* in misli v Vse-Svetu. Svojo analizo, ki je prvotno veljala za »lokalno« stanje na Karibih, je dojel kot možen zgled za globalizirani svet. Sam naslov knjige je nastal pod vplivom branja *Anti-Ojdipa* Gillesa Deleuza in Félixja Guattarija iz leta 1972, ki sta od tedaj nenehno vzburljalo učenjaško sfero. Od njiju si je Glissant sposodil tudi zamisel o razlikovanju dveh vrst identitetnega mišljenja: ene, ki zraste iz ene same korenine, in druge, pomnožene, *rizomske*,

kjer se korenine vzajemno prepletajo in širijo v smeri razmerja do Drugega (Glissant, 1990, 31, 157–158; 2005, 39). To slednjo identiteto, ki ohranja idejo ukoreninjenja, vendar zavrača idejo edinstvene in totalitarne korenike – korenike, ki vse vsrka vase in uniči vse okoli sebe –, Glissant imenuje »identiteto odnosa«. Glissant torej predlaga, da se odnos oblikuje v srečanju z Drugim, drugačnim in različnim. Skupaj s Patrickom Chamoiseauem pa si je prizadeval tudi za »družbo odnosov«, za sprejemanje »raznolikosti sveta in njihovih kultur« in, s tem povezano, za takšne meje, ki niso zaprte ali zamrznjene, temveč odprte in fluidne, mesta prehajanja, medsebojnega vplivanja in spreminjanja (Glissant, Chamoiseau, 2011).

Pomenljivo je, da se tovrstne težnje potrjujejo tudi v razvoju prostora Alpe-Jadran, ki ga je leta 1978 na osnovi predhodnih stikov med deželami Koroško v Avstriji, Furlanijo-Julijsko krajino v Italiji in republiko Slovenijo v nekdanji Jugoslaviji v Benetkah priklicala v življenje istoiemenska delovna skupnost. Gre za razvoj, ki je sovpadal s težnjami po vzpostavitvi takšne prostorske politike, ki naj bi prebila predstavo o (nacionalno)državno ločenih družbenih prostorih in jih nadomestila s čezmejno povezanimi regijami, aktiviranjem kohezijskih in delovanskih praks ter novim pojmovanjem meja. Slednje naj ne bi več predstavljale zidu ali branika pred Drugim, drugačnim, temveč »most« ali prehod, ki naj bi omogočal in spodbujal čezmejne stike med državami, regijami in ljudmi, s tem pa redukcijo nacio-etno-kulturnih konfliktov kot latentnega potenciala nasilja in vojn.

ZAMIŠLJANJE IN OSMIŠLJANJE PROSTORA ALPE-JADRAN

Pojem prostora Alpe-Jadran je akt »zamišljanja« in, posledično, osmišljanja, ki ga po Benedictu Andersonu ne bi smeli asociirati s »potvarjanjem« ali »iznajdenjem«, temveč z »ustvarjanjem« (Anderson, 2007 [1983], 23). Gre torej za akt, ki napeljuje tako na spoznavno razsežnost intencionalnega načrtovanja kot tudi na kreativnost domišljije in predstavljanja. V resnici, tako Anderson, niso zamišljene ali koncipirane le nacije, ampak tudi vse skupnosti, ki so večje od prvotnih vaških skupnosti in preraščajo neposredni človeški stik. Nekaj analognega velja tudi za vsa ozemlja, teritorialne skupnosti in družbene prostore. Skupnosti in prostorov torej ne bi smeli razlikovati po tem, ali so pristni ali lažni (brez ustreznih v realnosti), temveč po tem, na kakšen način so zamišljeni (Anderson, 2007 [1983], 23).

Te prostore ni mogoče videti zunaj družbenokulturnih okvirov, ki jih je Cornelius Castoriadis (1987 [1964]) imenoval »družbeni imaginarij«. Ti okviri, ki segajo prek Andersonovega pojma o »zamišljeni skupnosti«, igrajo pomembno vlogo pri oblikovanju družbene stvarnosti. So proizvod ustvarjalnega procesa, hkrati pa vplivajo nanj. Castoriadis govori tudi o *magmi*, ki se zmeraj uresniči v žarku zaznavajočega/zajemajočega pogleda, ki skupaj

artikularata »smisel« in »pomen«, in sicer še pred nastankom racionalnosti. Ta notranji zgradbeni princip deluje v vseh omembe vrednih kulturnih sistemih in izhaja iz osnovne sposobnosti ljudi, da si ustvarijo simbolne reprezentacije. Vse družbe so imele osrednji imaginarij, da bi se lahko odzivale na osnovna vprašanja v zvezi s svojo identiteto in položajem v svetu. Po Castoriadosovem mnenju se ta kot vizija alternativne družbe razteza prek meja institucionalnih družbenih oblik. To je poimenoval radikalni imaginarij, ki nenehno izziva družbeni imaginarij, ta pa ga nikoli ne more popolnoma nadzirati ali zamejiti. Radikalni imaginarij je povezan s sposobnostjo družbe, da presega samo sebe, kar velja še zlasti za družbe, ki se nahajajo v transformaciji. Take družbe ustvarjajo svoj lastni *eidōs* (gr. podoba, predstava, ideja, *dobljena na podlagi izkustva*), ki odstopa od tradicionalnih osrednjih imaginarijev oz. imaginarnih predstav. Oblikujejo se skozi njihovo odzivanje na pretekle in sočasne dogodke in zagotavljajo orientacijo v svetu.

Ko danes govorimo o bolj ali manj jasno načrtanem »izvoru« in skupnih značilnostih prostora Alpe-Jadran (npr. »prepletanje narodov, jezikov in kultur«, »stičišče treh velikih kultur: romanske, germanske, slovanske« itd.) – kakor to na primer sugerira obsežni zbornik, ki podaja kronološko razporejeni zgodovinski pregled, ki ga je zasnoval Andrej Moritsch (Moritsch, 2001), ali pa knjigi s simptomatičnima naslovoma *Der Alpen-Adria-Raum in Antike und Spätantike* (Strobel, 2003), *Karantien und der Alpen-Adria Raum im Frühmittelalter* (Hödl, Grabmayer, 1993) – je treba imeti pred očmi, da ta prostor do sredine šestdesetih let prejšnjega stoletja in še dlje ni obstajal niti kot misel, kaj šele kot politični cilj. Pa tudi o njegovi preteklosti je mogoče posredovati le to, kar družba v vsakem obdobju lahko rekonstruira s svojimi aktualnimi referenčnimi družbenimi okviri.

Vsaka rekonstrukcija preteklosti je selektivna, zaznamovana s tistim, česar bi se radi spomnili in česar bi se radi otrsli, pri čemer odigrata pomembno vlogo oblastne instance. Zamišljanje in osmišljanje prostora »med Alpami in Jadranom« je zato nujno povezano z redefiniranjem in modifikacijo njegove zgodovinske preteklosti oziroma ju predpostavlja. Poudariti velja, da je ustvarjanje tega prostora potekalo pod vplivom »duha časa«, ki je nastajal v obdobju, ko je bila vsa Evropa pod vtisom študentskega gibanja (Lefebvre velja za enega izmed njegovih »očev«), ki se je skoraj istočasno odvijalo po celem svetu in v Franciji pripeljalo skoraj do vstaje. Že od konca petdesetih let dalje je bilo v tej državi mogoče zabeležiti izjemno intelektualno in politično vrenje, ki je trajalo vse tja do srede sedemdesetih let. Povsem inovativne in vplivne misli k temu prostor so nastajale prav v tem obdobju in predvsem v frankofonem prostoru.³

Naj ob Lefebvreju omenimo še Michela Foucaulta, ki je zaslovel zlasti z novo koncepcijo oblasti, takšne, ki nima središča in jo je treba misliti »lokalno«, »regionalno«, »periferno«, disperzno, kot heterogeno polje sil (gl. Deleuze, 1988). Manj znano je, da gre za filozofa, ki je v predavanju *O drugih prostorih* že leta 1967 naznanil začetek »dobe prostora« (Foucault, 1967, 317). Foucault v tem temeljnem tekstu predpostavlja, da »svet danes ni več toliko razumljen kot veliko živo bitje, ki se razvija skozi čas, temveč kot mreža, katere vrvi se križajo in povezujejo točke« (Foucault, 1967, 317). Ta svet Foucault označi tudi kot prostor »sosedskih odnosov« in »prostor relacij«. V navezavi na Gastona Bachelarda izpostavlja, da gre hkrati za prostor neposredne zaznave, sanjarij in strasti, ki je obeležen s številnimi kvalitetami in je »morebiti poln fantomov« (Foucault, 1967, 318–319). Foucault tu napeljuje tako na *druge prostore* (npr. psihiatrične ustanove, zapore, taborišča, pa tudi mejne ali liminalne prostore), ki jih ustvarja vsaka družbena organizacija, kot tudi na *druge prostore*, ki ni lokalizabilno in napeljuje na človekovo notranjost, na združitev imaginacije in spomina. Čeprav se Foucault v svojem predavanju tej komponenti izrecno ne posveča, je očitno, da v takšni združitvi lahko rečemo, da podoživljamo svojo preteklost, in sicer v kontekstu razvoja moderne in njenih totalitarnih vzvodov zlasti v 20. stoletju, ki so se pokazala kot generator najrazličnejših fantomov, tesnob, kriznih stanj ter posledično – mnogih travm, spletenih okoli bivanjske in družbene stvarnosti.

Za predmet naše raziskave je pomembna predvsem sporočilnost tovrstnih zamisli, ki je bila v tem, da je treba prekiniti s podobo sveta, ki je vrgla razdejanje in senco izprijene humanosti na vse človeštvo. Zato so bile še posebej pomembne vizije družbe prihodnosti brez militarizma, genocida, uniformnosti in instrumentalne discipline, pa tudi brez moralne brezbrčnosti, ločnic in segregacij. Kategorični imperativ »Auschwitz nikdar več«, ki je stopil v ospredje prav v tem času, je v skladu s to vizijo.⁴ Zlasti v študentih in mladih se je akumuliralo upanje za spremembe v svetu – utrip nove *aetas*, ki je vključeval odmev ontološke realnosti vojne generacije in je dal občutiti slutnjo ne-bitja. Nespregledan je namreč premik od herojskih k travmatskim spominom, ki implicirajo nujno, da »golo življenje« (Giorgio Agamben) ne bi spet postalo »vložek« totalitarnih sistemov.

Ta nuja se simbolično zgošča v prelomnem zgodovinskem dejanju, ki se je zgodilo v decembru leta 1970, ko je zahodnonemški kancler Willy Brandt spontano pokleknil pred spomenikom vstaji v varšavskem getu. Brandtov simbolični padec na kolena je postal ikona obdobja. Sovpada z njegovo »novo vzhodno politiko«, ki je bila tesno povezana s političnimi prizadevanji za zmanjšanje napetosti med državami zahodnega in vzhodnega bloka,

3 Tedaj so potekale tudi tri pomembne mednarodne konference o obmejnih prostorih, leta 1969 v Bruslju, leto kasneje v Lillu in nato v Gorici leta 1972, vse tri v soorganizaciji Sveta Evrope (gl. Kralj, Renner, 2009, 41).

4 Nedvomno je k temu imperativu prispeval Eichmannov proces leta 1961 ter frankfurtski procesi proti zločincem iz Auschwitza 1963–1968, ki so odmevali daleč preko meja Nemčije.

ki so se raztezala tudi na države »med« blokoma, to je na nevtralne države in nevrščene države, in dosegle svoj vrhunec v podpisu Sklepne listine Helsinške konference o varnosti in sodelovanju v Evropi leta 1975, ki se je izkazala kot ključni element pri končanju hladne vojne. Listina, ki vključuje 10 načel miroljubnega sožitja,⁵ se med drugim zavzema tudi za ponovno združevanje družin, predvideva pa tudi splošno čezmejno zблиževanje ljudi, še posebno mladine (CSCE, 1975). In zdi se, da so prav tovrstne potrebe krajevnega prebivalstva bistveno sopripesvale k težnji po čezmejnih stikih. Hellwig Valentin (2008, 18) poudarja, da se je čezmejno sodelovanje na ožjem območju prostora Alpe-Jadran začelo že v povojnem obdobju, in sicer prav na iniciativo obmejnega prebivalstva. »V Furlaniji Julijski krajini, Sloveniji in na Koroškem je iskalo neposredne stike s sosednjimi deželami, da bi v regionalnem okviru uresničilo to, kar se je zdelo na državni ravni le s težavami uresničljivo, namreč sklepati prijateljstva med ljudmi različnih političnih, jezikovnih in kulturnih pripadnosti – in sicer preko meja.« (Valentin, 2008, 18)

Helsinška sklepna listina je imela, če se povrnemo k njej, tudi močno simbolno ost: državne meje naj ne bi bile več pojmovane kot ločnice, temveč kot »most« ali »prehod«.

ČEZMEJNA (SOSEDSKA) POLITIKA

Osimski sporazumi iz leta 1975 govorijo o tem, da se je »helsinški duh« uveljavljal tudi v prostoru med (vzhodnimi) Alpami in (severnimi) Jadranom. Osimski sporazumi so močno sprostili prekomejno prehajanje oseb, ki se je sicer že po odpravi vizumov leta 1967 odvijalo bolj sproščeno. »Confine aperto«, odprta meja med Jugoslavijo in Italijo, je postala sinonim nove, odprte oblike čezmejnega sodelovanja med obema državama in širše (Bufon, 1995, 56–59). Z Osimskimi sporazumi je bila potrjena vloga Videmskega sporazuma iz leta 1955, ki ni bil zgolj italijansko-jugoslovanski bilateralni sporazum o obmejnem prometu, še manj čisto lokalna zadeva, saj je vplival na več kasnejših mednarodnih pobud, med drugimi tudi na proces Konference za varnost in sodelovanje v Evropi (KVSE), ki je leta 1975 privedla do sprejema Helsinške sklepne listine. »Namen sporazuma je bil olajšati življenje prebivalcem ob meji, ki je razdelila družine, sorodnike, Slovence, Italijane, parcele in celo nekatere hiše« (Mamić, 2005). Jasen indikator za postopno izboljševanje mednarodnega ozračja je bila ob Videmskem sporazumu tudi Avstrijska državna pogodba,

ki je bila sprejeta 15. maja 1955. S to pogodbo je bila obnovljena državnost Avstrije, potrjene so bile njene meje pred 13. marcem 1938.

K obremenjenemu razmerju sosednjih dežel Koroške, Julijske krajine in SR Slovenije/Jugoslavije po drugi svetovni vojni – določali so ga zasedbene oblasti, deportacije in poboji s strani jugoslovanskih oblasti, zelo pomanjkljiva defašizacija in denacifikacija ter boji za meje – je koroški deželni glavar Hans Sima leta 1968 zapisal, da ga je »mogoče preseči le z obsežno politiko brez nasilja«, in dodal, da se je mladina demonstrativno priznala k združenju Evropi,⁶ »s čimer je bila v prostoru Alpe-Jadran oživiljena dolgo zasuta skupna dediščina na stičišču treh kultur: romanske, germanske in slovanske« (Sima v Valentin, 1998, 173).

Čeprav ni mogoče trditi, da se takšna ali drugačna »skupna dediščina« lahko neokrnjeno ohrani skozi dolga zgodovinska obdobja, kar predpostavlja zmotno misel, da se je treba do nje le dokopati in jo potegniti na plano, so se je kreatorji prostora Alpe-Jadran v smislu politično motiviranega »strateškega esencializma« (Spivak, 1996, 159) vendarle posluževali. Nanjo so gledali kot na v prihodnost obrnjeni diskurz o preteklosti, ki zavrača polarizirano in konfrontacijsko gledanje, usmerjeno na singularno kategorizacijo, znotraj katere ne bi smela šteti nobena druga identiteta razen (mono)nacionalne ali (mono)ideološke. Za alpsko-jadranski prostor so od sredine šestdesetih let dalje začeli ustvarjati nov besednjak prostorske politike s tópi, kot so: »*misija povezovanja narodov*«, »*izgradnja sosedskih stikov*«, »*most prijateljstva med tremi sosednjimi državami*«, »*dobro sosedstvo*« (gl. Valentin, 1998, 173). O njihovi vztrajni re-produkciji pričajo tudi besede predsednika Skupščine (župana) mesta Ljubljane Marjana Rožiča na 18. tradicionalnem sejmu Alpe-Adria aprila 1979. Sejem je označil kot »*manifestacijo prijateljstva, sožitja in razumevanja med narodi, še posebej med sosednjimi narodi*« (Bratok, 1979, 3).⁷

Nič čudnega potemtakem, da se navedeni tópi najdejo tudi v Evropski okvirni konvenciji o čezmejnem sodelovanju teritorialnih skupnosti ali oblasti iz leta 1980 (Svet Evrope, 1980), ki je znana tudi pod oznako Madridska konvencija. Šlo je za prvi najpomembnejši dokument o kodifikaciji čezmejnega sodelovanja, ki sta mu bila leta 1995 in 1998 priložena še dva protokola (Svet Evrope 1995, 1998). Julija 2006 pa je ta dokument nadgradila Uredba (ES) št. 1082/2006 o Evropskem združenju za teritorialno sodelovanje (EZTS). Madridska konvencija, ki so jo pripravljali že od leta 1964 dalje (Levrat, 2007, 26), opredeljuje

5 Ta načela so: 1. suverena enakost držav; 2. izogibanje grožnji s silo in njeni uporabi; 3. nedotakljivost meja; 4. ozemeljska celovitost držav; 5. mirno reševanje sporov; 6. nevrščevanje v notranje zadeve; 7. spoštovanje človekovih pravic in temeljnih svoboščin; 8. enakopravnost in samoodločba narodov; 9. sodelovanje med državami; 10. izpolnjevanje obveznosti po mednarodnem pravu (CSCE, 1975).

6 Anton Pelinka je o avstrijskem študentskem gibanju v Avstriji zapisal, da ga je opredeljeval »predvsem aspekt evropeizacije« (Pelinka, 1998, 148–157).

7 Podatek Marjana Rožiča, da je sejem Alpe-Adria leta 1979 – vse do danes se odvija v Ljubljani – potekal že osemnajstič zapored, se ujema s podatkom Hellwiga Valentina (1998, 174), po katerem je bila oznaka Alpe-Adria, ki jo slovenimo z Alpe-Jadran, v uporabi že leta 1962, pa čeprav se je tedaj še omejevala na jugoslovansko-italijanski obmejni prostor.

čezmejno sodelovanje kot krepitev sosedskih odnosov med lokalnimi ali regionalnimi skupnostmi dveh ali več držav. V navezavi na Ludgerja Priesa bi lahko tudi govorili o »transnacionalnem socialnem prostoru« (Pries, 2008), ki je čezmejen, pluri-lokalen in zasidran v najmanj dveh ali treh različnih državah. Glavno vlogo v tem prostoru imajo akterji ali akterske skupine, ki jih opredeljujejo mnogostranske medsebojne kooperacije in sodelovanja.

Čeprav se v strokovni terminologiji uporablja izraz »čezmejno« tudi sinonimno z izrazom »transnacionalno« (Levrat, 2007, 14–15), pojma nista identična. Če je za transnacionalne kooperacije lahko značilna tudi velika, celo prekooceanska prostorska razdalja med posameznimi akterji, tega o terminu »čezmejno sodelovanje« ni mogoče trditi. »Čezmejno« je v Madridski konvenciji omejeno na »sosedsko« kot označitev »bližine« teritorialnih skupnosti, ki se vključujejo v čezmejno (transnacionalno) sodelovanje. Čeprav v konvenciji ni jasno izrečeno, da poteka takšno sodelovanje med teritorialnimi skupnostmi, ki *mejijo druga na drugo*, pa govorijo značilnosti in prednosti, ki jih običajno pripisujemo čezmejnemu sodelovanju, v prid takšni interpretaciji. Tudi Uredba o Evropskem združenju za teritorialno sodelovanje, ki predstavlja korenito spremembo Madridske konvencije,⁸ potrjuje to pojmovanje. Iz 1. člena Uredbe izhaja, da želi EZTS poenostaviti in pospešiti *najširše teritorialno sodelovanje*, in sicer čezmejno, transnacionalno in medregionalno. Evropski viri te pojme takole tolmačijo: »čezmejno ali »med sosednjimi območji« – prek kopenskih ali morskimi meja; transnacionalno – znotraj širšega geografskega območja; medregionalno – med bližnjimi teritorijami« (gl. npr. ICI IIIA, 2006, 52).

Termin »čezmejno sodelovanje« bi tako v *ožjem smislu* označeval sodelovanje med sosednjimi teritorialnimi skupnostmi največ treh držav. Organizacija, kot je DS Alpe-Jadran kot združenje obmejnih regij, katere članice prihajajo iz večjega števila držav in zato niso vse neposredne sosedne, bi bila torej nosilka čezmejnega sodelovanja v *širšem smislu te besede*.

To pojmovanje podkrepuje tudi Evropska sosedstva politika (ESP), ki jo je EU uvedla leta 2004 ob širitvi na nove države članice, da bi zagotavljala okvir za »odnose s sosedami« na vzhodu in na jugu, ki nimajo možnosti za članstvo v EU.⁹ Napovedala je, da želi vseeno imeti »tesne in miroljubne odnose« z njimi in z njimi sodelovati (gl. Delanty, Rumford, 2008, 160). To pa hkrati pomeni, da se EU zaveda problematičnosti togih meja – govora je bilo

in je o »trdnjavi Evropi« ali o »schengenskemu obroču« – in da ustvarjanje okov ni ključnega pomena za varnost in stabilnost, marveč je treba zagotoviti prepustnost meja (Delanty, Rumford, 2008, 163–168).

Ta usmeritev daje misliti na Deklaracijo, ki jo je 9. maja 1950 predstavil francoski zunanji minister Robert Schuman in z njo položil temeljni kamen evropskega združevanja. Schumanov ideal je bil zgraditi »Evropo, osvobojeno vseh bratomornih jalovih bojov, ki je odločno stopila na pot skupnosti, poročstva blaginje, varnosti in miru« (Schuman, 2003, 11). Na drugem mestu svoje knjige *Za Evropo* pravi: »To, kar hočemo, je odvzeti mejam togost, [...] nepopustljivo sovražnost [...]. Namesto, da bi bile ovire, ki ločujejo, bodo morala postati stičišča, vzdolž katerih se organizirata in krepiata blagovna in kulturna menjava.« (Schuman, 2003, 22–23)

PROSTOR ALPE-JADRAN (ALPE-JADRAN-PANONIJA) VS. EVROREGIJA »BREZ MEJA«?

Delovna skupnost Alpe-Jadran (DS Alpe-Jadran), hkrati z njo pa tudi prostor Alpe-Jadran, sta bila ustanovljena leta 1978 v Benetkah na osnovi več kot desetletje trajajočih predhodnih stikov med Furlanijo Julijsko krajino, Koroško in Slovenijo. Temu začetnemu jedru neposrednih sosedskih regij, ki je deloval od leta 1965 dalje, se je proti koncu šestdesetih let pridružila še SR Hrvaška (Reiterer et al., 1991, 14). Tudi ime »Alpe-Jadran«, ki ga je DS izbrala izbrala zase in za novo nastajajoči prostor, je opozarjalo na sodelovanje med deželami in regijami v avstrijsko-jugoslovansko-italijanskem obmejnem območju. Pomenljivo je, da so se za sodelovanje odločile dežele, države in kasneje tudi županije iz različnih političnih in družbenih sistemov, kar je bil v Evropi – pa tudi v svetovnem merilu – enkrat in zgodovinsko pomemben korak k vzpostavitvi dialoga in čezmejnega sodelovanja regij iz držav NATO, neuvrčenih in nevtralnih držav ter iz držav varšavskega pakta.

Iz uradne spletne strani DS Alpe-Jadran (<http://www.alpeadria.org/>) izhaja, da je imela le-ta v času svojega formalnega nastanka leta 1978 sedem ustanovnih članic: ob Furlaniji Julijski krajini, Koroški, Sloveniji in Hrvaški še zvezni deželi Zgornjo Avstrijo in Štajersko v Avstriji ter deželo Veneto v Italiji. Svobodna država Bavarska in dežela Salzburg sta pri Delovni skupnosti sprva sodelovali kot aktivni opazovalki in se ji kasneje aktivno pridružili. Leta 1981 so se DS Alpe-Jadran pridružili še italijanski deželi Trentino-

- 8 Z uredbo o EZTS se je EU lotila ustvarjanja prostora, ki vsem akterjem zagotavlja evropski pravni okvir, s katerim je mogoče širiti razvojne poti in usklajevati regulativne sisteme za upravljanje in organizacijo evropskega teritorialnega sodelovanja. Ustanovitev EZTS omogočajo zakonodaje držav članic, ki se prilagodijo temu pravnemu okviru. Pravo, ki se uporablja, je pravo države, v kateri ima EZTS svoj registrirani sedež. Skladno izvajanje Uredbe o EZTS v različnih državah članicah je ključ za njen uspeh. EU tako omogoča državam članicam možnost soodločanja v EZTS, medtem ko se je Madridska konvencija omejevala na *subnacionalne*, to je regionalne in lokalne oblasti. Uredba načeloma tudi zagotavlja nevmešavanje EZTS v notranje zadeve držav članic, obenem pa daje organom teritorialne oblasti večjo neodvisnost od centralnih oblasti pri sklepanju čezmejnih in transnacionalnih povezav in sodelovanj (gl. Levrat, 2007).
- 9 V krog teh sosednjih držav spadajo: Belorusija, Ukrajina, Moldavija, Gruzija, Armenija, Azerbajdžan, Sirija, Libanon, Jordanija, Izrael, Palestinska uprava, Egipt, Libija, Tunizija, Alžirija in Maroko. Čeprav je sosednja država EU tudi Rusija, so odnosi med EU in Rusijo zajeti v ločenem strateškem partnerstvu.

-Južni Tirol in Lombardija, v letih 1986 do 1994 pa avstrijska dežela Gradiščanska, švicarski kanton Tessin/Ticino, italijanska dežela Emilja Romanja ter županije Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Somogy in Baranja, ki se nahajajo v panonskem delu Madžarske. Močan porast prostora Alpe-Jadran se je sprva kazal v zmanjšanju fleksibilnosti delovanja, vendar je z izstopom nekaterih dolgoletnih članic – Salzburg in Emilja Romanja (1999), Bavarska, Tessin/Ticino in Trentino-Južni Tirol (2005), Győr-Moson-Sopron (2006), Somogy (2008), Zala (2009), Zgornja Avstrija (2010) – DS Alpe-Jadran razvoj zožila na nekakšno razširjeno prvotno jedro *recipročne* čezmejne kooperacije, ki pa se je – kot bomo še videli – z odločitvo o izstopu treh ustanovnih članic marca 2012 vsaj na formalni ravni izjalovila.

Izstop članic DS Alpe-Jadran, ki ga beležimo od leta 1986 dalje, so pogojevale spremenjene konstelacije v mednarodnem sodelovanju, še zlasti pa v sklopu širitve EU. Tako so se na primer madžarske županije po vstopu Madžarske v Evropsko unijo težiščno osredotočale na sodelovanje v okviru transnacionalnega projekta Matriosca-AAP (v izvorniku: MAnagment Tools, effective Relations for new Interregional Organisation aimed at Strengthening the Cooperation Among regions in the Adria Alpe Pannonia Space), ki se je od junija 2005 do decembra 2007 izvajal v sklopu programa Interreg IIIB (Matriosca AAP, 2007). Pomemben cilj in rezultat projektnih partnerjev¹⁰ je bila izdelava skupne strategije, po kateri bi bilo možno doseči integriran in usklajen razvoj v prostoru Alpe-Jadran-Panonijska. Na sklepni konferenci projekta Matriosca AAP 14. 11. 2007 je potekala tudi razprava o okrepitvi sodelovanja s članicami DS Alpe-Jadran. Predstavniki v projekt vključenih partnerjev pa so predvidevali tudi preoblikovanje DS Alpe-Jadran v evroregijo Alpe-Jadran-Panonijska, in sicer na temelju Uredbe (ES) št. 1082/2006 o Evropskem združenju za teritorialno sodelovanje – EZTS (Matriosca AAP, 2007). V ta namen sta bili sprejeti tudi *Izjava iz Pamhagna* »Od Delovne skupnosti Alpe-Jadran v Alpe-Jadran-Panonijska« 21. novembra 2008 (DS Alpe-Jadran, 2008) in *Izjava iz Vile Manin* 19. novembra 2009 (DS Alpe-Jadran, 2009a). V tem procesu je bila ob avstrijski deželi Štajerski posebno aktivna Furlanija Julijska krajina, obe pa sta se potegovali za to, da bi v Gradec oziroma v Trst umestili uradni sedež te tedaj še morebitne prihodnje evroregije. V »tekmo po regionalni prevladi se je vključila tudi Slovenija, ki je samo sebe oziroma Ljubljano prav tako videla v »središču« te »nove evroregije« (Bufon, 2011, 199).

Tej »tekmovalni« držji, ki je sad Uredbe o EZTS, saj od zainteresiranih regij zahteva, da se dogovorijo o sedežu, ki naj prevzame vlogo koordinatorja in izvrševalca čezmejnih, nadnacionalnih in medregionalnih sodelovanj, se je pridružila še zahteva po dogovoru o ozemelskem obsegu evroregije, ki mora po Uredbi o EZTS prav tako biti jasno določena. Slovenija je želela – kar pa velja tudi za avstrijsko zvezno deželo Štajersko – načrtovano evroregijo razširiti na vse partnerje, ki so bili vključeni v čezmejni projekt Matriosca AAP. Tej zahtevi so ugovarjali »nekateri drugi partnerji, ki bi raje obdržali kompaktno skupino regij, sorodnih z zgodovinskega, kulturnega in gospodarskega vidika in ki so že dolgo časa v bi ali trilateralne odnose« (ICI IIIA, 2006, 74). Gre v prvi vrsti za predstavnike dežel Furlanije Julijske krajine, Koroške in Veneta, ki so predlagali, da naj nastajajočo evroregijo – sprva so jo imenovali evroregija »Villa Manin« (ICI IIIA, 2006, 69), kasneje se bo zanj uveljavilo ime evroregija »Brez meja« – tvorijo »prav tisti protagonisti«, ki so leta 1978 »ustanovili delovno skupnost Alpe-Jadran« (Illy, 2006, 6–7),¹¹ v nadaljnji fazi pa se jim naj pridružijo mejne hrvaške in madžarske županije in druge regije. Slovenija pri podpisu sporazuma o zasnovi te evroregije 12. junija 2007 v Vili Manin v Passarianu ni sodelovala, sta pa sodelovali hrvaški županiji Istra in Primorsko-goranska.

17. novembra 2009 je bil v Benetkah potrjen politični dogovor o uvedbi evroregije z imenom »Brez meja«, katerega jedro naj bi ob začetku sestavljali Furlanija Julijska krajina, Veneta in Koroška (gl. DS Alpe-Jadran, 2009b). Dva dni kasneje je Renzo Tondo, predsednik Furlanije Julijske krajine in predsedujoči DS Alpe-Jadran, na Plenarnem zasedanju v Vili Manin poudaril, da ostaja evroregija »odprta za širitev na Slovenijo in hrvaške županije, ki bodo tudi postale članice, čim se bodo odločile stopiti na to začeto pot«. Pristavil je, »da bi morale vse članice DS Alpe-Jadran pripadati eni sami Evroregiji, ki bi si morala že od začetka prizadevati, da se dodatno razširi na območja srednje in jugovzhodne Evrope že v letih 2010 in 2011 »kot Alpe-Jadran Panonijska, ki naj bo prestižno poimenovanje, poznano po vsej Evropi« (DS Alpe-Jadran, 2009b; izp. v kurzivi MJP).

Predsedstvo Alpe-Jadran te »obveze« (DS Alpe-Jadran, 2009b) po kontinuiteti in razširitvi prostora Alpe-Jadran v Alpe-Jadran-Panonijska ni držalo. Predsedniki in člani treh deželnih odborov – Furlanije Julijske krajine, avstrijske Koroške in Veneta – so 16. marca 2012 na skupnem zasedanju v Trstu odobrili statut in konvencijo za formiranje EZTS z imenom »Evroregija brez meja«¹² (»Euroregione

10 Partnerji v projektu Matriosca AAP so bili: *Avstrija*: Štajerska (vodilni partner), Koroška in Gradiščanska; *Italija*: Veneta in Furlanija Julijska krajina; *Slovenija*: GOSP – Služba vlade za lokalno samoupravo in regionalno politiko; *Hrvaška*: Istra in županija Koprivnica-Križevci; *Madžarska*: županije Győr-Moson-Sopron, Vas, Zala, Baranja, Somogy, Tolna. Pridružena projektna partnerja: *Vojvodina/Srbija* in *Varaždin/Hrvaška*.

11 Riccardo Illy, nekdanji predsednik Furlanije Julijske krajine, prišteva k tej skupini sledeče dežele in regije: Furlanijo-Julijsko krajino in Veneto, Slovenijo, Koroško, Istro in Primorsko-goransko županijo (Illy, 2006, 7).

12 Ime nove evroregije se navezuje na znano, vendar neuspešno kampanjo Furlanije Julijske krajine, Koroške in Slovenije za organizacijo olimpijskih iger v Beljaku, Trbižu in Kranjski gori za leti 1998 in 2006. Ta kampanja je potekala pod imenom »Ohne Grenzen – Senza confini – Brez meja«.

senza confini»). Ta evroregija bo ustanovljena v Benetkah, takoj ko bo italijanska vlada potrdila oba dokumenta. Na skupnem zasedanju je bilo nadalje poudarjeno, da se ima EZTS namen širiti v prvi vrsti na Slovenijo in na hrvaški županiji Istra ter Primorsko-goranska, v perspektivi pa tudi na Bavarsko (Primorski dnevnik, 17. 3. 2012).

Vzporedno s snovanjem nove čezmejne skupnosti so se Furlanija Julijska krajina, Koroška in Veneto odločile za izstop iz DS Alpe-Jadran (ibid.). Delovna skupnost se je tako prav v trenutku, ko bi prostor Alpe-Jadran lahko nadgradila v uspešen primer evroregije Alpe-Jadran-Pannonija, z izstopom treh ustanovnih članic bolj ali manj razformirala.¹³ Predsednik Dežele Furlanije Julijske krajine Renzo Tondo je ob tej priliki dejal, da se je »začela nova pot, nov način pojmovanja Evrope« (ibid.). Ta drža odgovarja sodobni polit-managerski strategiji, ki se zna hitro otresti zavezujočih obljub in odvisnosti, ki ovirajo svobodo manevriranja. Na to opozarja tudi ustanovitev Panonskega evropskega združenja za teritorialno sodelovanje z omejeno odgovornostjo (Pannon EGTC)¹⁴ avgusta 2010 s sedežem v Pécsu. Sodelovanje obsega 56 krajev na Madžarskem v štirih županiyah (Baranya, Somogy, Tolna in Zala), ki so vse sodelovale v projektu Matiosca AAP. V soglasju s slovensko vlado se je Pannon EGTC v Sloveniji pridružila Lendava, po vstopu v Hrvaške v EU, ki v letih 2011–2012 predseduje DS Alpe-Jadran, pa si združenje obeta tudi njeno sodelovanje (Pannon EGTC, 2012).

Ustanovitev obeh evroregij sugerira, da evropska integracija ne poteka več v helsinškem duhu (v smislu graditve zaupanja in varnosti, vzpostavljanja odnosov dobrega sosedstva ipd.), temveč se krepi asimetrični vpliv kohezijske politike, ki jo pogojujejo neoliberalni globalizem ter ureditve in rešitve, ki so v službi učinkovitosti gospodarske rabe prostora, pa tudi različne konkurenčne zmogljivosti posameznih regij. DS Alpe-Jadran, ki ji gre zasluga, da je skoraj 35 let ohranjala pri življenju drugačno idejo o Evropi, idejo o ponovno združeni Evropi, spravljeni s svojo zgodovino, končno osvobodeni tragičnih razkolov druge svetovne vojne – idejo, ki se je navezovala na zgodovinsko zakoreninjeno lokalno prostorsko organizacijo kolektivnih in individualnih človekovih izkušenj –, se zdi »preživeta« in nezdružljiva z novo prostorsko obliko, ki jo je Manuel Castells (1996) opredelil kot »prostor tokov«.

S tem prostorom, ki je v napetostnem razmerju s prostorom krajev (lokacij ali skupnosti), so mišljene de-territorializirane ali geografsko nevezane družbene prakse, ki so svet mobilnosti in mrežnih povezav. Glede na oblikovanje Evrope kot enotnega prostora je mogoče reči, da ga omogoča prav ta svet. Ole Brandt Jensen in Tim Richardson (2004, X) uporabljata zanj tudi izraz »monotopija« ali enoprostorskost. Pri tem mislita zlasti na Evro-

po, ki je ovrgla omejitve za fizično premikanje blaga in ljudi (meje med državami). Ključni izrazi, ki razkrivajo težnje prednostnih nalog evropske Unije, so mobilnost, dostopnost in povezljivost: Evropa globalnih tokov je prevladala nad zamisljo o Evropi kot prostoru krajev (Jensen, Richardson, 2004, X, 223–224).

V tem sklopu pa se postavlja tudi vprašanje, v kolikšni meri so sodobne evroregije lahko še izraz »zraslosti z bazo«¹⁵ ali »volje ljudstva«. Prej se zdi, da so »instrument« evropskih načrtovalcev razvojnih strategij na eni strani ter interesov lokalnih političnih in gospodarskih elit na drugi strani. Nezanemarljivo vlogo igra pri tem tudi boljša izhodiščna pozicija partnerjev iz tako imenovanih zahodnih ali gospodarsko bolj razvitih držav v primerjavi z državami, ki so nekoč pripadale »socialističnemu bloku« in so gospodarsko manj »razvite«. To se kaže tudi v tem, da so meje proti vzhodu slej ko prej bolj označene z nezaupanjem in predsodki kot meje oziroma države proti zahodu, ki se zdijo bolj atraktivne in mikavne; Kristian Gerner (1997) je ta pojav proučil zlasti na primeru meja Madžarske. Iz ankete, ki je bila opravljena leta 2007 in se nanaša na miselne vzorce /*mental maps*/ Slovencev na slovenski strani Tromeje (med Avstrijo, Italijo in Slovenijo), izhaja, da je skoraj polovica povprašanih (48 %) mnenja, da gledajo Avstrijci – v manjši meri pa tudi Italijani – nanje »zviška, podcenjevalno«, in da jih imajo še vedno za »Jugoviče, Balkance« in »reveže« (Gosar, 2008, 332). »V opravičilo Italijanom, da jim niso namenili podobno visokega odstotka (35 %), so menili, da so tudi oni postali reveži [...] in da zaradi močnega tolarja bolj prizanesljivo gledajo na vzhodne sosede.« (Gosar, 2008, 332)

Na tej točki se pokaže, kako se celo na sodobne prostore oziroma ljudi, ki v njih živijo, preslikavajo etnocentrizmi iz časov nacionalizma, ki pa so »cepljeni« na ponotranjenje in s tem normaliziranje neoliberalnih vrednot, znotraj katerih zavzemajo osrednjo pomembnost (globalnemu) trgu in kapitalu prijazna politična agenda ter to, kar francoski filozof M. Foucault imenuje *gouvernementalité*. Gre za mentaliteto oblasti v smislu upravljaljskih tehnik, to je pravil in postopkov, ki so danes prevzete iz podjetništva in proizvajajo obsesivno, nepretrgano in neustavljivo tržno-orientirano vedenje, ki nujno spoduja tudi vprašanja: Kdo bo reven? Kdo bo bogat ali bo vsaj integriran v institucije bogatih? Manj podcenjevalen odnos, ki ga naj bi v primerjavi z Avstrijci do Slovencev imeli Italijani, sugerira, da tudi v tako imenovanem zahodnem ali bogatem svetu obstajajo »reveži«, to je skupine preknih, ki jih opredeljuje negotova narava njihove zaposlitve, ter skupine tistih, ki jih je svetovni (post)kapitalistični sistem izvrigel kot odvečne in neuporabne, to je revne oziroma najrevnejše, begunce, (ilegalne) imigrante in prosilce za azil.

13 Izstop bo stopil v veljavo ob koncu leta 2012. Tedaj bo DS Alpe-Jadran sestavljalo le še 5 članic: avstrijski zvezni deželi Štajerska in Gradiščanska, republiki Slovenija in Hrvaška ter madžarska županija Vas. Iz uradne spletne strani DS Alpe-Jadran je mogoče sklepati, da sta iz DS Alpe-Jadran ob koncu lanskega leta izstopili tudi italijanska dežela Lombardija ter madžarska županija Baranja.

14 EGTC (The European Grouping for Territorial Cooperation) je angleška kratica za EZTS.

15 Delli Zotti (1994, 182) je opozoril na to »zraslost z bazo« pri DS Alpe-Jadran kot pomemben pogoj uspeha čezmejnega sodelovanja.

Ker enotnost evropskega prostora danes primarno nastopa v povezavi z neoliberalno idejo globalizacije, se to odraža tudi na terenu pozitivnega vrednotenja kulturne, jezikovne in druge raznolikosti ter »ustvarjalnega gospodarstva«, ki so podvrženi predpostavki o kompetitivnosti in dobičkonosnosti. Neoliberalna koncepcija gospodarstva uporablja kulturno bogastvo Evrope in evropskih regij, ki temeljijo na njeni/njihovi raznolikosti kot orodje, ki mora biti tržno zanimivo (gl. npr. Inforegio-PANORAMA, 2009). Neoliberalni multikulturalizem nima »ničesar skupnega z izvornimi cilji in prizadevanji za multikulturalizem v družbi, ki temelji na odpravljanju diskriminacije etničnih skupin, rasizma in na oblikovanju načinov prepoznavanja raznolikosti etničnih skupnosti v družbi in v javnih institucijah« (Kymlicka, 2011). Usmerjen je le v iskanje sredstev in odgovora na vprašanje, kako narediti Evropo oziroma evroregijo »Brez meja« bolj konkurenčno v globalni ekonomiji. Ta usmeritev pa zavira možnost, da se vsak pripadnik etnije, narodnosti ali naroda sooča z bližnjimi sosedi v prostoru, iz katerega je izšel in v katerega je vpet, v težnji po stiku in sodelovanju ter po jasnejši predstavi tako o sebi kot o tistih, ki ga obkrožajo.

PROSTOR ZA POMIRJENJE IN PLURALIZACIJO ODNOSOV: VLOGA KULTURE IN TRANSKULTURNOSTI

Velik pomen je Delovna skupnost Alpe-Jadran imela od vsega začetka zlasti za čezmejno sodelovanje na zgodovinsko konfliktnih območjih ob slovensko-italijanski oziroma slovensko-avstrijski meji, kasneje pa še ob »železni zavesi« oziroma politično-ideološkimi pregradami med Avstrijo, Slovenijo, Hrvaško in Madžarsko. »Alpe-Jadran« je postal znak za politiko dobrega sosedstva, ki postavlja to, kar je skupno, pred to, kar ločuje, in sicer preko državnih meja (Fercher, Seidenberger, 2003, 434). Imel se je – in se še ima – za protiutež državno-nacionalnim razmejitvenim strategijam (tudi zahodni, vzhodni in jugovzhodni »bloki« so same sebe videli kot zvezo nacij z različnimi družbenimi sistemi), ki implicirajo nenehno pripravljenost na obrambo ali vojno v prid afirmaciji tistih momentov, ki jih zaznamuje težnja po razumevanju, prijateljstvu in miru.

To se je izkazovalo tudi v času razpada nekdanje federativne Jugoslavije. Predsedniki vlad DS Alpe-Jadran so tedaj v *Izjavi iz Linza* 20. septembra 1991¹⁶ obsodili uporabo vojaške sile proti Sloveniji in Hrvaški, poudarili svojo »voljo, da bodo ob ohranitvi regionalne raznolikosti, z vsemi močmi pospeševali medregionalno sodelovanje« in se zavzemali »za načelo subsidiarnosti, ker je to načelo najsmotrnejši in najprimernejši model humane Evrope«. To načelo jamči, da se pobude sprejemajo, če je to pravno možno, na nižji – v tem primeru na regionalni in »občanom dostopnejši« ravni. Nadalje je v *Izjavi pou-*

darjeno, da naj DS Alpe-Jadran v skladu z ustanovnimi načeli izvede »jasno definirane projekte v dobro človeka in okolje s čim manj birokracije«. Birokratizacija, tako je vedel povedati že Max Weber, deluje v skladu z »objektivnim« opravljanjem posla«, kar pomeni, »predvsem opravljanjem posla v skladu z izračunljivimi pravili »brez ozira na osebe« (Weber v Bauman, 2006, 41–42).

Pomembno je poudariti, da imaginarija prostora Alpe-Jadran prvenstveno niso narekovali skupni gospodarski interesi, temveč prav hipoteka preteklosti, ki naj bi v prid želji po skupni prihodnosti in skupnemu sodelovanju stopila v ozadje (Fercher, Seidenberger, 2003, 435; Valentin, 2011, 159). »Podajanje rok prek meja« se je v ožjem prostoru Alpe-Jadrana pričelo s kulturnimi, kasneje tudi športnimi srečanji, ki so se jim od leta 1965 dalje pridružila še čezmejna kooperacija na področju čezalpskih prometnih povezav, pristaniškega prometa, pridobivanja in prenosa energije, kmetijstva, gozdarstva, turizma, zaščite človekovega okolja in narave, urejanja prostora, turizma, znanosti in drugih nalog reševanja skupnih potreb – vse to tudi z namenom, da med seboj povezane regije razvijejo in utrdijo zavest skupne odgovornosti in pripadnost onkraj togih ločnic in navidezno nespravljalnih identitet.

Da se je čezmejna kooperacija med Koroško, Slovenijo in Julijsko krajino začela s kulturo, in sicer zlasti z ljubiteljsko kulturo, ki jo je občasno popestrila tudi visoka/elitna kultura, ni naključje. Že od nekdaj je bila kultura pomembna združevalna, pa tudi mobilizacijska sila, ki blaži napetosti in konflikte ter spaja in krepi vzajemni duh. V kulturo so akterji v obmejnih regijah ožjega prostora Alpe-Jadran že od leta 1948 dalje vlagali zaupanje, da lahko skrajša politične, ideološke in druge razdalje med posameznimi državami in skupnostmi. O tem govorijo številna srečevanja pevskih, gledaliških, folklornih in drugih skupin ter gostovanje ljubljanske Opere v Celovcu, do katerega je po posredovanju slovenske narodne skupnosti na Koroškem prišlo leta 1950 (Walzl, 1999, 268–270; Valentin, 2011, 159–160). Ugotovitve se ujemajo z raziskavami (Sussi, 1973; Valentin, 2007), iz katerih izhaja, da so se »uradni« čezmejni odnosi v prostoru Alpe-Jadran utrdili šele v drugi polovici 60. let, in sicer prav na osnovi kulturnih izmenjav med obmejnimi prebivalstvom, ki so jim v večji meri sledili še stiki na področju lokalne politike, družbenega življenja in gospodarstva. Pomenljivo je, da so precejšen del, če ne kar večino čezmejnih kulturnih, političnih in družbenih stikov vzpostavljali pripadniki slovenskih manjšin in tako odigrali pomembno posredniško vlogo, odpirali pa so tudi prostor za normalizacijo (pomirjenje) in pluralizacijo odnosov.

Naj v tem sklopu omenimo pevske koncerte *Dober večer, sosed / Guten Abend, Nachbar*, ki jih na dvojezičnem ozemlju Koroške ob priliki avstrijskega državnega praznika koroški Slovenci prirejajo že dobrih 30 let. In to običajno po sledečem scenariju: slovensko kulturno dru-

16 Izjava iz Linza je v celoti objavljena v Nečak, 1998, 403–404.

štvo povabi medse koroški nemški pevski zbor iz sosedstva, ki se mu ponekod pridruži še pevski zbor iz Slovenije (gl. npr. Sienčnik, 2010, 53). Skupni koncerti so pojmovani kot izraz »živetega dialoga«, ki se ga lahko udejanja le skozi bližnjika/druega. Dirigirata pa ga prvenstveno interes in/ali nuja, ki temelji na želji po boljšem medsebojnem spoznavanju in zblizevanju, ki implicira premaknjene poglede izza varnih nacionalnih in lokalnih okov; dva (ali več) zbora/-ov prekoračujeta/-jo ločitveno črto med seboj. Koncerti so priljubljeni in zajamejo veliko občanov predvsem na regionalni, lokalni in društveni ravni.

V avstrijski državni radioteleviziji ORF – deželni študijo Gradiščanska so ob začetku leta 2000 uvedli stalni štirjezični TV-magazin *Servus – Szia – Zdravo – Del tuha*, ki ga do danes oddajajo šestkrat na leto, in sicer v nemščini, romščini, gradiščanski hrvaščini in madžarščini. Oddaja je nastala iz interesa, da bi se večinsko in manjšinsko prebivalstvo čim bolj vključilo v gradiščansko/avstrijsko in širše čezmejno družbeno življenje, na drugi strani pa jo je vodila težnja po samoreprezentaciji narodnih in etničnih manjšin (Council of Europe, 2006, 58–59). Pendant k omenjenim oddajam – stalnicam je trijezična oddaja *Servus – Srečno – Ciao*, ki ga prav tako od leta 2000 dalje predvajajo v nemščini, slovenščini in italijanščini 3 ure dnevno v sklopu koroškega radia ORF, tedensko pa v okviru televizijske oddaje ORF *Kärnten heute* in Slovenskega sporeda ORF *Dober dan Koroška*; oddajo ponovijo tudi na RTV Sloveniji (Council of Europe, 2006, 60). V širšem okviru DS Alpe-Jadran pa sta Avstrija in SR Slovenija pripravili tudi vrsto koprodukcijskih televizijskih oddaj: prva oddaja *Dve je bolje kot ena* (1980) se je nanašala na narodnostno mešano ozemlje Koroške, leta 1984 je bila na sporedu nadaljevanka o Juliusu Kugyju, vodilni simbolni figuri alpsko-jadranske ideje, v duhu te ideje pa so bile koncipirane tudi oddaje *Maribor – Gradec* (1982), *Ljubljana – Dunaj* (1983), *Goričko – Južno Gradiščansko* (1985) in *Gornja Radgona – Radgona* (1986) (Druškovič, 1986, 151).

Le malokdo (še) ve, da se je pobuda o skupni čezmejni televiziji porodila na TV Koper – Capodistria, ki je nastala maja 1971 in je v velikem delu Italije legenda predvsem zato, ker je z uvedbo inovativnega barvnega sistema, drznimi informativnimi programi, filmi in prenosi tekem legendarnih jugoslovanskih košarkarjev resno načela monopol državne italijanske radiotelevizije RAI v Italiji.¹⁷ Pet let pozneje, 10. februarja 1976, pa so na TV Koper – Capodistria uvedli prvo slovensko oddajo *Odprta meja*, ki je že z imenom napovedala, da ustvarja program za prebivalce na narodnostno mešanem ozemlju ob slovensko-italijanski meji. Program je zrasel s pomočjo italijanskega uredništva TV Koper – Capodistria ter slovenske manjšinske radijske in televizijske Agencije Alpe Adria v Trstu, ki je bila ustanovljena 20. 9. 1975 in je svoje prispev-

ke ponujala tudi italijanskim medijem v Sloveniji in Italiji (gl. Sau, 2001; Pahor, 2008). Z njeno ukinitvijo leta 1989 pa je vsaj začasno usahnila tudi ideja širjenja in poglobljanja čezmejnega sodelovanja in informiranja. Tradicijo *Odprte meje* nadaljuje projekt *Čezmejne televizije*, ki ga je leta 1999 iniciiral Regionalni RTV center Koper – Capodistria ob tesnem sodelovanju z deželnim sedežem RAI za Furlanijo Julijsko krajino in ob podpori vseh predstavništev slovenske manjšine v Italiji in italijanske manjšine v Sloveniji ter na Hrvaškem.

Kot ena zelo pomembnih in trdoživih kulturno-političnih pobud DS Alpe-Jadran se je izkazala bienalna razstava *Intart*, v okviru katere so od leta 1967 predstavljali svoja dela umetniki Furlanije Julijske krajine, Koroške in Slovenije. 25. jubilejna postavitev leta 2003 je bila denimo zamišljena kot *hommage* pisateljem in pesnikom Petru Handkeju, Srečku Kosovelu in Pier Paulu Pasoliniju. Dejan Mehmedović (2003, 39) je ob tej priliki zapisal: »Približevanje literaturi, ki si ga pričujoči jubilejni XXV. Intart jemlje kot lastno vsebinsko osnovo (tri regije [...] – trije pesniki [...]), pomeni svojstveno obogatitev v smislu prehajanja meja. Prehajanje meja pa je vsekakor bazična (prana-menska) zamisel te tradicionalne mednarodne manifestacije. Pluralnost umetniškega v njegovem najširšem orisu vsekakor inventivno plemeniti prostor, v katerem se dogaja.«

Prav pojma »prehajanje meja« ter »pluralnost« pa dajejeta misliti tudi na pesniški festival *fluSSidiverSi – Poesia e poeti di Alpe Adria* (Različni tokovi – Pesništvo in pesniki na območju Alpe-Jadran), ki ga od leta 2008 dalje letno prirejajo na trgih in ob promenadah v Caorlah, majhnem obmorskem mestecu v beneški laguni (*fluSSidiverSi*, 2012). Na tem festivalu, ki ga organizirajo dežela Veneto, občina Caorle in DS Alpe-Jadran, sodelujejo pesniki iz dežel in pokrajin severne Italije, iz Slovenije, Hrvaške, sosednjih avstrijskih dežel, Madžarske in od drugod. Da med besedo *flussi* in *diversi* ni razmaha, sugerira, da tokovi »tečejo«, »valovijo«, »proncajo« in da se »utekočinjajo« in »prelivajo« tudi razlike, kar pomeni, da se nenehno in nepovratno spreminjajo. Pri tem gre predvsem za tiste spremembe, ki se dogajajo na osi časa, prostora, teritorija, suverenosti ter nacionalnih, etničnih in drugih identitet. Iz teh razlogov imamo »fluidnost« in »tekočnost« za ustrezni metafori pri razumevanju narave zdajšnje, v marsičem nove faze v zgodovini moderne (Bauman, 2002).

Oznaki, kot sta »prehajanje meja« ali »fluSSidiverSi«, pa napeljujeta tudi na povsem določeni pomen kulture, ki se razlikuje od klasičnih monokultur ter od sodobnejših pojmovanj interkulturalnosti in multikulturalnosti, namreč na transkulturalnost. Tradicionalni opis kultur kot izoliranih, jasno zamejenih otokov se spričo tega zdi deskriptivno napačen. Pojem transkulturalnosti predpostavlja, da kulture niso homogene ali mozaične enote, ki jih je mogoče

17 Od leta 1975 do 1985 je bila TV Koper-Capodistria tretja najbolj gledana televizijska postaja v Italiji; število gledalcev v Italiji je začelo upadati z uvajanjem zasebnih televizij (Dnevnik, 11. 5. 2001).

nepremično fiksirati ali ukalupiti, nasprotno: teži po takšni artikulaciji kulture, ki je prepustna, kar pomeni, da omogoča sposobnost medsebojne izmenjave, prepletanja in pretoka, ob hkratnem izogibanju ločitvenim strategijam, ki spodbujajo v »singularno pripadnost« (zanjo je značilna predpostavka, da vsak človek v bistvu pripada predvsem eni skupnosti – enemu deblu, ki izhaja iz ene same edinstvene korenine [gl. Glissant, 1990, 31]). Ali, kakor pravi Wolfgang Welsch: »Naše kulture de facto že zdavnaj nimajo obliko homogenosti in separacije. Nasprotno, privzele so novo obliko, ki jo označujem za *transkulturno*, ker gre kot samoumevno skozi tradicionalne kulturne meje in preko njih. Kulturne razmere označujeta dandanes v veliki meri mešanica in preplet.« (Welsch, 1997, 71)

Mateja Sedmak (2011, 262) govori prav v navezavi na Welschovo teorijo transkulturnosti tudi o »kulturi mešanosti«. Édouard Glissant (1990, 157–158; 2005, 19–20) pa, kot smo že uvodoma nakazali, o »rizomski identiteti«, ki se navezuje na medkulturne stike, na sistem odnosov, ki se širi v smeri razmerja do Drugega. Kot tipičen primer transkulturnega vzorca identitet navaja Sedmakova pripadnike obmejnih prostorov, kar med drugim ponazori na primeru manjšin, živečih ob slovensko-italijanski meji:

»Pripadniki slovenske manjšine, živeči na Tržaškem, se [...] ne identificirajo z Italijani, pa tudi s Slovenci, živečimi v Sloveniji ne. Svojo identiteto opredeljujejo kot specifično, kot nekaj »vmes« med obema kulturama, in sicer kot manjšinsko kulturo in identiteto. Skladno s tem se opredeljujejo kot zamejski Slovenci ali manjšinci.« (Sedmak, 2011, 265; gl. tudi Sedmak, 2009) Podobno velja za pripadnike italijanske manjšine, živeče v Sloveniji, o čemer priča mlajša pripadnica italijanske manjšine: »Se počutim pripadnica slovenskega naroda, ampak italijanske narodne skupnosti. Manjšinka no, recimo tako. Se ne počutim Italijanka, ampak nisem niti Slovenka, sem nekje *vmes*.« (Sedmak, 2009, 71; poudarki v kurzivi MJP)

Ta »biti nekaj vmes« natančno potrjuje koncepcijo »vmesne kulture« (*culture's in-between*) Homija K. Bhabhe (1997) ali pa koncept »nove etničnosti« Stuarta Halla (1988). Špekulacije o izvornosti ali »čistosti« kultur oba zavračata. Enako velja za identiteto. Tako kot kultura je tudi identiteta vedno že hibridna, v tem smislu, da se vzpostavlja *vmes*, na sečišču družbenih kategorij države-nacije, etničnosti, razreda, generacije, spola ... Je torej že v zasnovi dialoška, sad pogajanj ali barantanj med temi različnimi kategori(zaci)jami, ki se lahko medsebojno dopolnjujejo ali pa so v protislovju (gl. tudi Tschernokosheva, Jurić Pahor, 2008). Gre za prav bahtinovsko »polifonijo glasov« v enem besedilu ali tudi subjektu, v katerem se med seboj stikajo in odigravajo družbene napetosti, bo-

disi med vladajočimi in potlačenimi diskurzi, raznimi vrednostnimi in kulturnimi sistemi, pogosto pa tudi med več pripadnostmi, značilnimi za določena posamezna okolja, ne da bi se te napetosti mogle »preseči« v kakršnikoli enoviti sintezi.

Tak pristop pa daje tudi vedeti, da je kultura kot orodje povezovanja potencialno emancipatorična samo v toliko, kolikor se prepozna v takšni konceptualni odprtosti, kjer je pojmovana kot prostor različnih pripadanj, pogajanj in sočasnih afinitet ali lojalnosti do različnih skupnosti. Po Stuartu Hallu bi tako lahko na mesto etnične zaprtosti stopila strateška zaveznitva in fleksibilni koncepti o skupnostih: »[T]o ni etničnost, ki – kot »angleška« identiteta – lahko preživi le tako, da marginalizira, razlašča, potlači in pozabi.« (Hall, 1988, 170) Na tej podlagi se spreminja tudi (samo-)podoba etničnih manjšinskih kultur, ki jih je zdaj mogoče prikazati v vsej njihovi kompleksnosti in ambivalenci. Kot primer Hall opozori na pisatelja, scenarista in režiserja Hanifa Kureishija, sina pakistanskega očeta in angleške matere (rojen leta 1954 v Londonu), ki je v svojih delih sprožil novo senzibilnost za vse drugače misleče, drugače obarvane in drugače živeče. Gre za senzibilnost brez vsakršnih romantizacij in sentimentalizacij. Naj dodamo, da se je Kureishi dotaknil tudi tematike fundamentalizma in fatve, ki je je bil zaradi Satanskih stihov deležen Salman Rushdi. Ta nova orientacija ne bi bila mogoča, če se britanska kultura pod vplivom globalizacije, ki sovпада s širjenjem in intenzifikacijo raznolikih vezi in povezav, ne bi spremenila.

Politični, ideološki, verski ter kulturni trendi in procesi, ki so bili včasih bolj omejeni na specifične regije, se sedaj prek globalnih mrež srečujejo in mešajo v mnogih delih sveta. Prostor in čas v tem umevanju globalizacije nista več (nepremostljivi) oviri za družbeno interakcijo, pa tudi nacionalne in etnične identitete ter kulturne formacije so vpete v to globalno cirkulacijo ljudi, stvari, znakov in informacij, kar velja tudi za prostor Alpe-Jadran (gl. Jurić Pahor, 2008; 2011).¹⁸ Plod teh procesov so na primer tudi koncerti treh znanih »čezmejnih« skupin, ki so novembra 2010 v okviru Čezmejne televizije skupaj nastopale na koncertu v Kosovelovem domu v Sežani. Gre za skupine *Etno Ploč* (*ploč* pomeni v tržaškem narečju 'luža'), *Global Etno Partizani* in *Dej še 'n litro*. Spletna redakcija slome-dia.it (2010) je te skupine med drugim takole predstavila:

Glasbeni občutek skupine *Etnoploč* »črpa in prede-luje balkanske melodije, klezmer pa vse do argentinskega tangaa do bluesa in gospelov. Harmonika, saksofon in trobenta se ujamejo v popolni harmoniji improviziranega, profesionalnega »ploča«. *Global Etno Partizani*, ki sovpadajo z obče zaznavno spremembo recepcije partizanstva

18 Tega dejstva se zavedajo tudi sodelavci projekta *Manjšine in čezmejno sodelovanje v prostoru Alpe-Jadran*, ki je izšel v zelo obsežni monografiji (Novak Lukanovič, ur. verzije v slovenskem jeziku, 2004). Koordinator projekta Stefan Böckler v uvodni študiji izpostavlja, da knjiga omogoča pregled »starih manjšin«, ne pa tudi »novih manjšin«. To »na vsak način problematična odločitev« utemeljuje s »posebnim pomenom, ki ga imajo »stare manjšine« v odnosu do »novih manjšin«. Simptomatično dodaja, da zaradi aktualnih družbenih sprememb ni bilo »vedno moč pripisati status manjšine skupinam, ki jih ni možno jasno razvrstiti« (Böckler, 2004, 26).

in s tem, da bi, benjaminovsko rečeno, le-ta revolucionarno preteklost iztrgala konformizmu, ki se je hoče polastiti, so takole predstavljeni: »Preprosta glasba, ki izvira iz trdnih korenin preteklosti, nam z občutkom, razločnostjo in čisto izvedbo [...] [ponudi] možnost povezave našega sveta z drugimi oddaljenimi svetovi, za katere menimo, da nimamo skupnih točk.« Na repertoarju skupine *Dej še 'n litro* se najdejo »predvsem balkanske viže, v stilu trubaških orkestrów iz Srbije ter predelave popularnih komadov v stilu ulične glasbe brass bandov iz New Orleansa. Tudi njihova avtorska glasba ohranja trubaški melos s pridihom drugih modernejših zvrsti, kot je jazz. [...] *skupni imenovalec vseh živih nastopov je vedno ta, da se konča med ljudmi.*« (poudarki v kurzivi MJP)

NAMESTO ZAKLJUČKA: OBETI PRIHODNOSTI

Odstraniti meje v glavah in širiti pogled je vodilo aktualne monografije *Kärnten liegt am Meer* (Koroška leži ob morju), ki jo je inspirirala pesem Ingeborg Bachmann z naslovom *Böhmen liegt am Meer* (Češka leži ob morju), izdali pa so jo Wolfgang Petritsch, Wilfried Graf in Gudrun Kramer (2012). Naslov monografije je poetična vizija za bodočnost avstrijske Koroške, pa čeprav gre hkrati tudi za prostor med Alpami in Jadranom oziroma za imaginarij, ki ga naj bi ta prostor reprezentiral. Karavanke/Alpe naj ne bi bile več razumljene kot »mejni okop«, temveč kot privlačna vez do morja »pred našimi hišnimi vratmi« (Petritsch, 2012, 31). To pa seveda pomeni tudi obratno: »Ljubljana leži ob Vrbskem jezeru ali Videm leži ob Dravi.« (Wintersteiner, 2012, 543)

Nič manj od evropskih, vsekakor pa v manjšem obsegu, so na percepcijo »Alpe-Jadrana« vplivali tudi mnogi domači izdelovalci pomenov ali smislov, opremljeni še s samozavestjo »domorodske« (ljudske) kompetence. Percepcija je, kot smo uvodoma pokazali z Lefebvrem, naša čutna zaznava sveta okrog nas in vključuje prepoznavanje dražljajev iz okolja pa tudi reakcije na vpliv teh dražljajev. Skozi proces percepcije dobivamo informacije iz okolja, ki jih nato interpretiramo. Percepcija ne ustvarja le doživetja sveta okrog nas, ampak tudi omogoča, da v svojem okolju delujemo, ga pre-delujemo in tako vzpostavljamo nove razsežnosti izkustva. Sem spada tudi in zlasti preseganje travmatskih doživetij iz časa druge svetovne vojne in po njej, ki zaobsegajo pregon, koncentracijska taborišča, masovne zločine in, povezano s tem, nacionalistično politiko binarnih konfrontacij. Gre v bistvu za ustvarjanje tega, če govorimo z besedami koroške slovenske pisateljice in pesnice Maje Haderlap, da »postane mir v teh krajih nasploh udomačen«, ko pa »tukaj govorjeni jeziki še vedno nosijo uniformo« (Haderlap v Wintersteiner, 2012, 537).

Ta intencija po ustvarjanju »miru« je bila od vsega začetka bistveni sestavni del poslanstva DS Alpe-Jadran. Četudi prostor Alpe-Jadran danes *de facto* sestoji le še iz petih regij-članic (avstrijskih dežel Štajerske in Gradišanske, republik Slovenije in Hrvaške ter županije Vas na Madžarskem; Furlanija Julijska krajina, Koroška in Veneto, ki jim načeljujejo desno-sredinski predsedniki, so se marca 2012 odločile za izstop iz DS Alpe-Jadran), je alpsko-jadranska ideja v javnem, družbenem in tudi zasebnem življenju močnejše prisotna, kot si to mogoče zamišljamo. Na to ob že povedanem opozarjajo na primer še sledeči dejavniki: Rektorska konferenca Alpe-Jadran, ki je bila ustanovljena leta 1979 in v kateri danes sodeluje 35 univerz in 13 visokih šol iz tega prostora (Elisa, 2012); leta 1988 ustanovljeni AACC – Alpsko-Jadranski center za čezmejno sodelovanje, ki spodbuja projekte na področju komunalnega gospodarstva, turizma, energije in ekoloških tehnologij, iniciira partnerstva s posameznimi občinami in mesti (zlasti na Koroškem in v neposrednih sosednjih državah) ter prispeva k premagovanju obstoječih duhovnih in gospodarskih ovir pri sodelovanju v jugovzhodni Evropi (AACC, 2012); AAG – AlpeAdriaGreen: je mednarodna nevladna, nepolitična in neprofitna okoljevarstvena organizacija in partnerska organizacija mreže okoljskih nevladnih organizacij TckTckTck, ki deluje v Italiji, Sloveniji, na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini, Makedoniji, Črni gori in Srbiji. Naj omenimo še partnerstva med dvo- in večjezičnimi šolami in otroškimi vrtci (npr. čezmejni projekt »Drei Hände – tri roke – tre mani«, ki se je preimenoval v Alpsko-jadransko izobraževalno zvezo, gl. Gombos, Pasquariello, 2010), pri čemer ne gre za posamične dejavnosti, temveč za pobude z dolgotrajnimi partnerstvi in učinkovanji. To pa vsekakor velja tudi za »olimpijske« igre Alpe-Jadran, ki tradicionalno potekajo že od leta 1974 in so organizirane poleti in pozimi na vsake dve leti. Izvirnost in uspeh ideje Alpe-Jadran izhajata tudi iz sposobnosti spoštovanja raznolike in prepletene zgodovine narodnosti, jezikov in kultur ob kovanju skupnega razumevanja in pravil, ki zagotavljajo *mir, stabilnost, blaginjo in solidarnost*.

Naj zaključimo prispevek z ugotovitvijo, da te vrednote niso bile od vsega začetka samo zadeva evropskih ali regionalnih funkcionarjev, temveč tudi in morebiti zlasti občanov, ki so spletli gosto mrežo osebnih zvez, tako gosto, da je kljub poskusom ni več mogoče razplesti. V tem smislu bi imaginarij prostora Alpe-Jadran s Foucaultovimi (2008, 259–260) besedami lahko takole opredelili: »V/idimo torej podobo, idejo ali program družbe, kjer obstaja optimizacija sistema razlike, v katerem je polje odprto fluktuirajočim procesom, v katerem so manjšinski posamezniki in prakse tolerirane.«

CROSS-BORDER AND TRANSCULTURAL IMAGINARIES: THE ALPS-ADRIATIC SPACE IN THE CONTEXT OF ITS IDEATION AND (GRADUAL LOSS OF) PURPOSE

Marija JURIĆ PAHOR

The Institute for Ethnic studies, Erjavčeva 26, 1000 Ljubljana, Slovenia
e-mail: INV@inv.si ; juric.pahor@alice.it

SUMMARY

Proceeding from Lefebvre's theoretical findings about the three inseparably connected modes of production of social space – the perceived, conceived and lived spaces –, from Foucault's concept of 'heterotopia', which includes 'the otherness of the spaces' (e.g., in form of drives, dreams, spectres), from Castoriadis' idea of 'social imaginaries', as well as relevant discussions about the cross-border concept, about transnationality and transculturality, the author first deals with the deconstruction of the predominant studies and views of the creation and development of the Alps-Adriatic space. Numerous scientists and social actors assume that the Alps-Adriatic space has existed since classical antiquity and that its characteristics (for instance, the crossroads of three great cultures, the aspiration of peace and coexistence) are a result of history. The Alps-Adriatic region thus seems conditioned, if not even determined by history, although it was only founded in 1978 in Venice. The author contradicts this causal and linear image of the history of the Alps-Adriatic space and believes that it should be seen as a selective reconstruction of the past, conditioned by the experience and demands of the present, as well as by plans and expectations for the future. The Alps-Adriatic region evolved under the influence of an intellectual fermentation triggered by the 1968 student movement (Lefebvre was one of its 'fathers'). The imperative "Never again Auschwitz!" was formulated in this very period. It comprised the echo of the ontological reality of the war generation and the pulse of nova aetas, which lent a foreboding feeling of non-being. For this reason, the imaginaries of politics and societies beyond repression, totalitarian levers and traumas were especially important.

A significant role in all this was played by the 1975 Helsinki Final Act, which comprises ten principles of peaceful coexistence and also advocates the reuniting of families and a general cross-border conciliation of people, especially the youth. One of the testimonies to 'the spirit of Helsinki' is also the Alps-Adriatic Working Community, which was initially intended as an entity for alleviating the tension between the border regions of countries of western and eastern Europe with different political and ideological orientations, specifically, of Italy (a western NATO state), Austria (a western, but neutral state) and Yugoslavia (a communist, non-aligned state), and from 1986 onwards also of Hungary (a Warsaw block state). Even before its establishment, the Alps-Adriatic Working Community had cultivated its 'coalescence with the base', establishing links with numerous local initiatives of cooperation that already existed between border regions, and was at the same time the only organised association for cross-border cooperation on the either side of the Iron Curtain. It is clear from the author's conceptual reflection that the term 'cross-border cooperation' has always been semantically tied to the qualifier 'neighbouring' as defining the geographical 'proximity', as well as 'friendship' and 'peaceableness' between territorial communities and actors participating in cross-border cooperation. Further on, the author presents the Alps-Adriatic area as 'a space for reconciliation and pluralisation' and through analyses of examples of several long-term initiatives completed or still underway under the Alps-Adriatic aegis and/or brand underlines the role of culture and transculturality and provides a full theoretical explanation of the two. A considerable part of cultural, political and social contacts were established or co-established by members of Slovene minorities, who thus played an important role as intermediaries. Although the official Alps-Adriatic Working Community is presently almost disbanded (the foundation of the so called 'Borderless Euroregion' in Trieste in March 2012, coincided with the withdrawal from the Alps-Adriatic Working Community of three of its important founding members: Italian regions Friuli-Venezia Giulia and Veneto, and Austrian Carinthia), its image in the public and civil spheres of social life is more alive than ever. The imaginary of the Alps-Adriatic space is transmitted experientially, which implies a dynamic and complex relationship of involvement, participation and emplacement that transcends rigid national confrontation and the role of the subject as merely (that of?) a detached spectator. It also and by all means implies the desire – in the words of the Slovene Carinthian writer and poetess Maja Haderlap – "for peace to become naturalized in these areas in general" since "the languages spoken here still wear uniforms."

Key words: cross-border imagery, transcultural imagery, Alps-Adriatic space

VIRI IN LITERATURA

- AACC (2012):** Alpsko-jadranski center za čezmejno sodelovanje. [Http://www.aacc.or.at/eng/eng_index.htm](http://www.aacc.or.at/eng/eng_index.htm) (30. 4. 2012).
- Anderson, B. (2007 [1983]):** Zamišljene skupnosti: o izvoru in širjenju nacionalizma (nova razširjena izdaja). Ljubljana, Studia humanitatis.
- Appadurai, A. (1998):** Globale ethnische Räume. V: Ulrich Beck (ur.): *Perspektiven der Weltgesellschaft*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 11–40.
- Bachmann-Medick, D. (2006):** Cultural turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften. Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Bajec, A. et al. (ur.) (1985):** Slovar slovenskega knjižnega jezika. II. knjiga. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Beck, U. (1998):** Was ist Globalisierung? Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Bachmann-Medick, D. (2006):** Cultural turns. Neuorientierungen in den Kulturwissenschaften. Hamburg, Rowohlt Taschenbuch Verlag.
- Bajec, A. et al. (ur.) (1985):** Slovar slovenskega knjižnega jezika. II. knjiga. Ljubljana, Državna založba Slovenije.
- Beck, U. (1998):** Was ist Globalisierung? Frankfurt am Main, Suhrkamp.
- Bauman, Z. (2002):** Tekoča moderna (Rdeča zbirka). Ljubljana: Založba /^{*}cf.
- Bauman, Z. (2006):** Moderna in holokavst. Ljubljana, Študentska založba.
- Bhabha, H. (1997):** Culture's In-Between. V: Hall, St., Du Gay, P. (ur.): *Questions of Cultural Identity*. London, Sage, 53–60.
- Böckler, St. (2004):** Uvodna študija. Manjšine in čezmejno sodelovanje: mostovi v Evropi? V: Novak Lukanovič, S. (ur.): *Manjšine in čezmejno sodelovanje v prostoru Alpe-Jadran: verzija v slovenskem jeziku*. Trento, Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Autonome Region Trentino-Südtirol, 11–29.
- Bratok, T. (1979):** Rekordni sejem Alpe-Adria. Zbor občanov, 19, 7. URN:NBN:SI:DOC-8LR337BQ. [Http://www.dlib.si](http://www.dlib.si) (30. 4. 2012).
- Bufon, M. (1995):** Prostor, meje, ljudje. Trst, Slovenski raziskovalni inštitut.
- Bufon, M. (2011):** »Ne vrag, le sosed bo mejak!« Upravljanje integracijskih procesov v obmejnih področjih. Koper, Univerzitetna založba Annales.
- Castells, M. (1996):** The Rise of the Network Society. The Information Age: Economy, Society and Culture (Vol I). Malden - Oxford, Blackwell.
- Castoriadis, C. (1987):** The Imaginary Institution of Society. Cambridge, Polity Press.
- Council of Europe (2006):** Second Report Submitted by Austria Pursuant to Article 25, Paragraph 2 of the Framework Convention for the Protection of National Minorities (= ACFC/SR/II(2006)008). Strasbourg: Council of Europe: Secretariat of the Framework Convention for the Protection of National Minorities. [Http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_fcnmdocs/PDF_2nd_SR_Austria_de.pdf](http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_fcnmdocs/PDF_2nd_SR_Austria_de.pdf) (30. 4. 2012).
- CSCE (1975):** Organization for Security and Co-operation in Europe, Conference on Security and Co-operation in Europe (CSCE): Final Act of Helsinki, 1 August 1975. [Http://www.unhcr.org/refworld/docid/3dde4f9b4.html](http://www.unhcr.org/refworld/docid/3dde4f9b4.html) (30. 4. 2012).
- Delanty, G., Rumford, C. (2008):** Nov razmislek o Evropi: družbena teorija in pomeni evropeizacije. Ljubljana, Sophia.
- Deleuze, G. (1988):** Foucault. Minneapolis, University of Minnesota.
- Delli Zotti, G. (1994):** Regionalismo e confini: problemi e prospettive della cooperazione transfrontaliera. V: Bergnach, L., Delli Zotti, G. (ur.): *Etnie, confini, Europa*. Milano, Franco Angelo, 179–202.
- Dnevnik (2001):** Televizija na stičišču treh držav: letos slavi Televizija Koper – Capodistria trideset let obstoja in delovanja, 11.5.2001. [Http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1725](http://www.dnevnik.si/tiskane_izdaje/dnevnik/1725) (30. 4. 2012).
- Druškovič, D. (1986):** Avstrijsko-slovenski odnosi. Enciklopedija Slovenije (1. knjiga). Ljubljana, Mladinska knjiga, 146–151.
- DS Alpe-Jadran (2008):** Izjava iz Pamhagna: »Od Delovne skupnosti Alpe-Jadran v Alpe-Jadran-Panonija«. [Http://www.alpeadria.org/slovensko/index.php?page=1343670632&f=1&i=733044516&s=1343670632](http://www.alpeadria.org/slovensko/index.php?page=1343670632&f=1&i=733044516&s=1343670632) (30. 4. 2012).
- DS Alpe-Jadran (2009a):** Izjava iz Vile Manin 19. november 2009. [Http://www.alpeadria.org/slovensko/index.php?page=595301927&f=1&i=595301927](http://www.alpeadria.org/slovensko/index.php?page=595301927&f=1&i=595301927) (30. 4. 2012).
- DS Alpe-Jadran (2009b):** Plenarno zasedanje Villa Manin 19. november 2009. [Http://www.alpeadria.org/slovensko/files/zapisnik_zasedanja_112009.pdf](http://www.alpeadria.org/slovensko/files/zapisnik_zasedanja_112009.pdf) (30. 4. 2012).
- Elisa (2012):** Elektronska informacijska služba Rektorske konference univerz Alpe-Jadran. [Http://elisa.uni-mb.si/podrocje.aspx?id=0&langid=1060](http://elisa.uni-mb.si/podrocje.aspx?id=0&langid=1060) (30. 4. 2012).
- Fercher, P., Seidenberger, C. (2003):** Von der Vision zum Projekt – Raumplanung für ein geeintes Europa. Informationen zur Raumentwicklung 2003, 7. Bonn, Bundesinstitut für Bau-, Stadt- und Raumforschung im Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung, 433–439.
- FluSSidiverSi (2012):** FluSSidiverSi – Poesia e poeti di Alpe Adria. [Http://flussidiversi.jimdo.com/](http://flussidiversi.jimdo.com/) (30. 4. 2012).
- Foucault, M. (1967):** Von anderen Räumen. V: Dünne, J., Günzel, S. (ur.) (2006): *Raumtheorie. Grundlagentexte aus Philosophie und Kulturwissenschaften*. Frankfurt am Main, Suhrkamp, 317–329.
- Foucault, M. (2008):** The Birth of Biopolitics: Lectures at the Collège de France, 1978-1979. New York, Palgrave Macmillan.
- Gerner, K. (1997):** The Evolving Political Role of Borders and Border Regions in Central Europe: Borders and Border Regions in Europe and North America. V: Ganster, P., Alan Sweedler, A., Scott, J. (ur.): *Borders and Border Regions in Central Europe*. San Diego, State University Press, 141–162.
- Glissant, É. (1990):** Poétique de la Relation. Paris, Galilard.
- Glissant, É. (2005):** Kultur und Identität: Ansätze zu einer Poetik der Vielheit. Heidelberg, Wunderhorn.
- Glissant, É., Chamoiseau, P. (2011):** Brief an Barack Obama – Die unbezähmbare Schönheit der Welt – Wenn die Mauern fallen. Heidelberg, Wunderhorn.

Gombos, G., Pasquariello, A. (2010): Dreisprachig Grenzen überschreiten – der Alpen-Adria-Bildungsverbund. V: Wintersteiner, W., Gombos, G., Gronold, D. (ur.): Grenzverkehrlungen. Mehrsprachigkeit, Transkulturalität und Bildung im Alpen-Adria-Raum. Klagenfurt/Celovec, Wieser Verlag, 310–322.

Gosar, A. (2008): Sodobni turistični migracijski tokovi s posebnim ozirom na Slovenijo po vstopu v EU. V: Bufon, M.: Na obrobju ali v osredju? Slovenska obmejna območja pred izzivi evropskega povezovanja. Koper, Založba Annales, 305–348.

Hall, St. (1988): New Ethnicities. V: Baker, H. et al. (ur.) (1996): Black British Cultural Studies. A Reader. Chicago, Chicago University Press, 163–172.

Hödl, G., Grabmayer, J. (ur.) (1993): Karantanien und der Alpen-Adria Raum im Frühmittelalter. Wien - Köln - Weimar, Böhlau.

ICI IIIA Italia – Slovenija (2006): Iniziativa Comunitaria Interreg IIIA Italia-Slovenia 2000/2006 = Pobuda skupnosti Interreg IIIA Italija-Slovenija 2000/2006 TO PILE – From Decision Makers TO Citizens SMEs, Local Authority ald viceversa (CB VEN 332635): Evropsko združenje za teritorialno sodelovanje (EZTS). Nov instrument teritorialnega sodelovanja v Evropi. Ali je instrument koristen? Veneto: Regione Veneto – Direzione di Sede Bruxelles. [Http://www.eicveneto.it/.../GECT_TO%20PILE.pdf](http://www.eicveneto.it/.../GECT_TO%20PILE.pdf) (30. 4. 2012).

Illy, R. (2006): Medregijsko sporazumevanje v evropskem duhu. Euregio 2006, 1. Trieste, ISDEE, 6–9.

Inforegio-PANORAMA (2009): Ustvarjalnost in inovativnost: spodbujanje konkurenčnosti v regijah. 29, pomlad 2009. [Http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag29/mag29_sl.pdf](http://ec.europa.eu/regional_policy/sources/docgener/panorama/pdf/mag29/mag29_sl.pdf) (30. 4. 2012).

Jensen, O. B., Richardson, T. (2003): Making European Space: Mobility, Power and Territorial Identity. London, Routledge.

Jurić Pahor, M. (2008): Transkulturation und Hybridität im Spiegel der Migration: das Beispiel Triest. V: Vorderobermeier, G., Wolf, M. (ur.): "Meine Sprache grenzt mich ab...": Transkulturalität und kulturelle Übersetzung im Kontext von Migration, (Repräsentation – Transformation, 3). Wien – Berlin – Münster, LIT Verlag, 127–146.

Jurić Pahor, M. (2011): Grenzen, Schwellen, Übergänge : Überlegungen zum Alpen-Adria-Raum. V: Tschernokoshewa, E., Keller, I. (eds.). Dialogische Begegnungen: Minderheiten – Mehrheiten aus hybridologischer Sicht, (Hybride Welten, 5). Münster - New York – München – Berlin: Waxmann, 318–337.

Juvan, M. (1990): Imaginarij Krsta v slovenski literaturi: Medbesedilnost recepcije. Ljubljana, Literatura.

Kralj, A., Renner, T. (2009): Izkušnje meje v času treh generacij. V: Sedmak, M. (ur.): Podobe obmejnosti. Koper, Založba Annales.

Kymlicka, W. (2011): »Obstaja občutek, da multikulturalizem ni pošten do večine, kar pa ne drži« [intervju M. Horvata z W. Kymlicko]. Mladina, 11, 17. 3. 2011. www.mladina.si/53464/dr-will-kymlicka-obstaja-obcutek-da-multikulturalizem-ni-posten-do-vecine-kar-pa-ne-drzi/ (30. 4. 2012).

Lefebvre, H. (1957): Ali imamo marksistično estetiko? Naša sodobnost 5. Ljubljana, Državna založba Slovenije, 135–147.

Lefebvre, H. (1991 [1974]): The Production of Space. Malden - Oxford - Carlton, Blackwell Publishing.

Levrat, N. et al. (2007): Evropsko združenje za teritorialno sodelovanje – EZTZS. Bruselj, Evropska unija – Odbor regij. [Http://www.cor.europa.eu/migrated_data/CoR_EGTC_Study_SL.pdf](http://www.cor.europa.eu/migrated_data/CoR_EGTC_Study_SL.pdf) (30. 4. 2012).

Mamič, T. (2005): Pol stoletja Videmskega sporazuma, ki je olajšal življenje Primorcem. Primorske novice, 26. 8. 2005. [Http://sites.google.com/site/tinomamic/videmski-sporazum](http://sites.google.com/site/tinomamic/videmski-sporazum) (30. 4. 2012).

Matriosca AAP (2007): Matriosca Adria-Alpe-Pannonia. [Http://www.matriosca.net/cms/portal.php?portal_sp=EN](http://www.matriosca.net/cms/portal.php?portal_sp=EN) (30. 4. 2012).

Mehmedović, D. (2003): Fine Art Reflections Kosovel's Modernist = Likovne refleksije Kosovela modernista. V: XXV. Intart. Homage to Handke Kosovel Pasolini. Ljubljana, Jakopičeva galerija 16. 9. 2003–12. 10. 2003, 39–44.

Močnik, R. (2006): Julija Primic v slovenski književni vedi. Ljubljana, Sophia.

Moritsch, A. (ur.) (2001): Alpen-Adria. Zur Geschichte einer Region. Klagenfurt /Celovec - Ljubljana/Laibach - Wien/Dunaj, Hermagoras Verlag - Mohorjeva založba.

Nečak, D. (1998): Od železne zavese do zelene meje: Regija Alpe-Jadran 1945-1991 (2. del). Zgodovinski časopis, 52, 3, 393–405.

Novak Lukanovič, S. (ur.) (2004): Manjšine in čezmejno sodelovanje v prostoru Alpe-Jadran: verzija v slovenskem jeziku. Trento, Arbeitsgemeinschaft Alpen-Adria, Autonome Region Trentino-Südtirol.

Pahor, M. (2008): Alpe Adria, Agencija. V: Istarska Enciklopedija. Zagreb, Leksikografski zavod Miroslava Krleža, 10.

Pannon EGTC (2012): Pannon European Grouping for Territorial Cooperation. [Http://pannonegtp.pecs.hu/](http://pannonegtp.pecs.hu/) (30. 4. 2012).

Pelinka, A. (1998): Die Studentenbewegung der sechziger Jahre in Österreich. V: Forum Politische Bildung (ed.): Wendepunkte und Kontinuitäten. Zäsuren der demokratischen Entwicklung in der österreichischen Geschichte, (Sonderband der Informationen zur Politischen Bildung). Wien -Innsbruck, Studien - Verlag, 148–157. [Http://www.demokratiezentrum.org/fileadmin/media/pdf/studentenbewegung.pdf](http://www.demokratiezentrum.org/fileadmin/media/pdf/studentenbewegung.pdf) (30. 4. 2012).

Petritsch, W., Graf, W., Kramer, G. (ur.) (2012): Kärnten liegt am Meer. Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität. Klagenfurt/Celovec, Drava Verlags - Verlag Johannes Heyn.

Petritsch, W. (2012): Zu viele Mythen, zu wenig Wirklichkeit. Kärnten neu verstehen. V: Petritsch, W., Graf, W., Kramer, G. (ur.): Kärnten liegt am Meer.

Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität. Klagenfurt/Celovec, Drava Verlag - Verlag Johannes Heyn, 15–32.

Pries, L. (2008): Die Transnationalisierung der sozialen Welt. Frankfurt am Main, Suhrkamp.

Primorski dnevnik (2012a): Čezmejno sodelovanje – Furlanija Julijska krajina, Veneto in avstrijska Koroška: na tristranskem zasedanju v Trstu postavljeni temelji za EZTS, 17. 3. 2012, 4.

Primorski dnevnik (2012b): EZTS – Izstop po 34 letih članstva: Skupnost Alpe-Jadran izgubila tri ustanovitelje, 17. 3. 2012, 4.

Reiterer, A. F. et al. (1991): Ein gemeinsames Haus. Die ARGE Alpen. Adria: Entwicklungen und Perspektiven. Klagenfurt/Celovec, Drava.

Sau, S. (ur.) (2001): Barve časa: ob 30-letnici TV Koper-Capodistria = I colori nel tempo: nel trentesimo di TV Koper-Capodistria. Koper - Capodistria, Regionalni center RTV - Centro Regionale RTV.

Schlögel, K. (2002): Die Mitte liegt ostwärts. Europa im Übergang. München - Wien, Carl Hanser Verlag.

Schuman, R. (2003): Za Evropo. Celje, Mohorjeva družba.

Sedmak, M. (2009): Identitetne podobe etničnih manjšin. V: Sedmak, M. (ur.): Podobe obmejnosti. Koper, Založba Annales, 63–94.

Sedmak, M. (2011): Kultura mešanosti: družbeno in politično prepoznavanje socialne kategorije mešanih ljudi. Annales, Series historia et sociologia 21, 2, 261–274.

Sienčnik, U. K. (2010): Izobraževalno delo slovenskih kulturnih društev na Koroškem s posebnim poudarkom na SPD »Srce« v Dobrli vasi = Die Bildungsarbeit der slowenischen Kulturvereine in Kärnten mit besonderem Bezug auf den Kulturverein »Srce« in Eberndorf. Diplom-ska naloga. Dunaj, samozaložba.

Slomedia.it (2010): Koncert v okviru projekta Čezmejne televizije prihodnji teden v Sežani. <http://www.slo-media.it/koncert-v-okviru-projekta-cezmejne-televizije-prihodnji-teden-v-sezani> (30. 4. 2012).

Soja, E. W. (1996): Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-and-Imaginad places. Oxford, Blackwell.

Spivak, G. (1996): More on Power/Knowledge. V: Landry, D., MacLean, G. (ur.): The Spivak Reader. Selected Works of Gayatri Chakravorty Spivak. London - New York, Routledge, 142–174.

Strobel, K. (ur.) (2003): Der Alpen-Adria-Raum in Antike und Spätantike. Klagenfurt/Celovec - Ljubljana/Lai-bach - Wien/Dunaj, Mohorjeva - Hermagoras.

Sussi, E. (1973): L'emergenza della regione transconfi-naria Alpe-Adria-transazioni »pubbliche« tra Carinzia, Friuli-Venezia Giulia e Slovenia. V: Strassoldo, R. (ur.): Confini e regioni. Trieste, Lint, 135–146.

Svet Evrope (1980): Evropska okvirna konvencija o čezmejnem sodelovanju teritorialnih skupnosti ali oblasti. Madrid, 21. 5. 1980. Uradni list RS, MP 8/2003, 11. 4. 2003, 640. <http://www.svetevrope.si/sl/doku->

[menti_in_publikacije/konvencije/106/index.html](http://www.svetevrope.si/sl/dokument_i_in_publikacije/konvencije/106/index.html) (30. 4. 2012).

Svet Evrope (1995): Dodatni protokol k Evropski okvirni konvenciji o čezmejnem sodelovanju teritorialnih skupnosti ali oblasti. Strasbourg, 9. 11. 1995. Uradni list RS, MP, 30. 7. 2003, 1085. http://www.svetevrope.si/sl/dokument_i_in_publikacije/konvencije/159/index.html (30. 4. 2012).

Svet Evrope (1998): Protokol št. 2 o medobmočnem sodelovanju v Evropski okvirni konvenciji o čezmejnem sodelovanju teritorialnih skupnosti ali oblasti. Strasbourg, 9. 11. 1995. Uradni list RS, MP, 19/2003, 30. 7. 2003, 1089. http://www.svetevrope.si/sl/dokument_i_in_publikacije/konvencije/169/index.html (30. 4. 2012).

Thill, B. (2005): Glissants Begriffe und ihre Definitionen in Französisch und Deutsch. V: Glissant, E.: Kultur und Identität: Ansätze zu einer Poetik der Vielheit. Heidelberg, Wunderhorn.

Tschernokoshewa, E., Juric Pahor, M. (ur.) (2005): Auf der Suche nach hybriden Lebensgeschichten. Theorie – Feldforschung – Praxis, (Hybride Welten, 3). Münster - New York - München - Berlin, Waxmann.

Valentin, H. (1998): Kärnten und die Alpen-Adria-Idee. V: Rumpler, H., Burz, U. (ur.): Kärnten. Von der deutschen Grenzmark zum österreichischen Bundesland (= Herbert Dachs, Ernst Hanisch und Robert Kriechbaumer, eds: Geschichte der österreichischen Bundesländer seit 1945). Wien - Köln - Weimar, Böhlau, 172–214.

Valentin, H. (2007): Die Kultur als Wegbereiter der grenzüberschreitenden Zusammenarbeit und die Rolle der Volksgruppen / Kultura kot utiralec poti čezmejnemu sodelovanju in vloga narodnih skupnosti. V: Karpf, P. et al.: Die Volksgruppen und der Kulturaustausch im Raum Alpen-Adria, (Kärnten Dokumentation; 23). Klagenfurt, Amt der Kärntner Landesregierung, 118–130, 131–141.

Valentin, H. (2008): Kärnten und der Raum Alpen-Adria. V: Platzer, W., Wieser, L. (ur.): Europa Erlesen. Alpen Adria. Klagenfurt/Celovec, Wieser Verlag, 17–24.

Valentin, H. (2011): Die grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum – ein Beitrag zur Friedenssicherung. V: Gruber, B., Rippitsch, D. (ur.): Modell Friedensregion Alpen-Adria? Lernerfahrungen in einer europäischen Grenzregion. Schwalbach, Wochenschau Wissenschaft, 157–166.

Verbinc, F. (1982): Slovar tujk. Ljubljana, Cankarjeva založba.

Walzl, A. (1999): Die Bewältigung. Nachkriegsjahre in Kärnten und in Friaul. Klagenfurt, Kärntner Druck- und Verlagsgesellschaft.

Welsch, W. (1997): Transkulturalität. Zur veränderten Verfassung heutiger Kulturen. V: Schneider, I., Thomsen, C. (ur.): Hybridkulturen, Medien, Netze, Künste. Köln, Wienand.

Wintersteiner, W. (2012): Kärnten liegt am Meer. V: Petritsch, W., Graf, W., Kramer, G.: Kärnten liegt am Meer. Konfliktgeschichte/n über Trauma, Macht und Identität. Klagenfurt/Celovec, Drava Verlag - Verlag Johannes Heyn, 524–545.